

“Nağmesi Yarıda Susan Erganun”: Son Dönem Osmanlı Hukukçularından Seyyid Haşim Bey

Mahmud Esad Kalıpçı*

Seyyid Haşim Bey, son dönem Osmanlı Hukuku'nun önemli simalarındandır. Başarılarla dolu tahsil hayatını Mekteb-i Hukuk'un ardından girdiği Paris Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır. Hariciye Nezareti'ndeki vazifesinin ardından, hukuk muallimliği, Şura-yı Devlet azalığı ve mebusluk görevlerinde bulunmuştur. Bu görevleri sırasında memleketinin hukukuna önemli katkılar sağlamıştır. Şer'îye Mahkemeleri'nin Adliye Nezareti'ne bağlanmasında emeği büyüktür. Hukukun önemli bilgi kaynaklarından *Hukuk Mecmuası* adlı dergiyi çıkarmıştır. Biri çeviri olmak üzere, toplam sekiz yazısı yayımlanmıştır. Hayatının en verimli bir çağında kanserden vefat etmiştir. Bu çalışmada onun biyografisi, hukukçuluğu ön planda tutularak, ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Seyyid Haşim Bey, Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuku, Son dönem Osmanlı hukukçuları, Darülfünun Hukuk Fakültesi muallimleri, *Hukuk Mecmuası*

“Nağmesi Yarıda Susan Erganun”: Seyyid Haşim Bey one of the Late Ottoman Jurists.

Seyyid Haşim Bey is an important late Ottoman jurist. Immediately after Mekteb-i Hukuk (School of Law), he had completed his education at Paris Law Faculty. After working in the Ottoman Foreign Ministry, he served as law professor, member of the Council of State (Şura-yı Devlet) and deputy of the Chamber of Deputies (Meclis-i Mebusan). In these functions, he contributed to the advancement of his country's law. He worked hard on transferring the Sharia courts to the Ministry of Justice. He runned a journal called *Hukuk Mecmuası*, which is one of the significant information sources of law. He wrote eight articles, one of them is a translation. When he was in prime of life, he died because of cancer. In this study, his biography, especially his legal career, are emphasized.

Keywords: Seyyid Haşim Bey, Ottoman Law in Tanzimat Period, late Ottoman jurists, professors of Darülfünun Law Faculty, *Hukuk Mecmuası*

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Yazıyı okuyarak tashih edilmesi gereken noktaları gösteren Prof. Dr. Fethi Gedikli ve Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu'na teşekkür ederim. Usule ilişkin fikirlerini paylaşan ve konuyla ilgili bazı kaynaklara dikkatimi çeken Ali Adem Yörük'e de müteşekkirim.

Giriş

Seyyid Haşim Bey, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış önemli bir hukuk ve siyaset adamıdır. Yaşadığı devirde meşhur iken, günümüz hukuk camiasınca az bilinenlerdendir. Durumun böyle olmasında erken yaşta gelen vefatının da etkisi vardır. Hayatının en verimli bir çağında göçüp gitmesi, “nağmesi yarıda, sustu erganûn”¹ dizesi ile ifade edilmiştir. Bu benzetme doğrudur. Kısa ömründe yaptığı işler ve ortaya koyduğu eserler onun yarıda kalan nağmeleridir. Muhtemelen yaşasaydı bizlere daha büyük bir miras bırakacaktı. Bununla birlikte yaptıkları ve bıraktıkları az değildir ve hukuk tarihimiz bakımından ilgi çekicidir. Çalışmamızın gayesi, hukuk tarihi cephesinden henüz müstakil bir çalışmaya konu edilmemiş² bu hukukçu kişiliği ve mirasını ortaya koymaktır.

Çalışmamızda özellikle arşiv kayıtları, dönemin gazete ve dergileri, meclis tutanakları, hatıratlar ve birtakım araştırma çalışmalarından istifade edildi. Arşiv kayıtları ile diğer kaynaklar arasında farklılık olduğu durumlarda arşiv kayıtları esas alındı. Seyyid Haşim Bey'in ilişkili olduğu çevreleri yansıtan ulaşılabildiğimiz veriler tümüyle kullanıldı. Gerektiğinde arşiv kayıtları, bazı meclis konuşmaları ve birtakım kaynaklar aynen aktarıldı. Bu yolla kimi yerde vurgulama, kimi yerde kanıt getirme, kimi yerde de yorumu okuyucuya bırakma amaçlandı.

Çalışmamızda, Seyyid Haşim Bey'in biyografisi, hukukçuluğu merkeze alınarak aktarılmaya çalışıldı. Hukuk alanındaki faaliyetlerine odaklanıldı. Hukuk literatürüne sağlamış olduğu katkılar ortaya konuldu. Osmanlı hukuku alanındaki etki ve etkinliği irdelendi. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nin son dönem hukuku ve hukuktaki arayışlar bağlamında da kısmi bir tablo sunulmuş oldu.

1 H[üseyin]-zade [Ali Turan], “Seyyid Haşim için”, *Türk Yurdu*, yıl 6, XIII/6 (8 Teşrin-i Sani 1333), s. 82.

2 Seyyid Haşim Bey'e ilişkin en önemli yazı ölümünün ardından *Hukuk Fakültesi Mecmuası*’nda kaleme alınmıştır (“Seyyid Haşim Bey”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, II/10 (Eylül/Teşrin-i Evvel 1333/1917), s. 753). Yine ölümünün ardından gazetelerde çıkan birkaç “ziya” yazısında da kendisi hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar yazımızda ilgili kısımlarda gösterilmiştir. Bunların dışında iki çalışmada kendisi için ayrı bir madde açılmıştır. Bunlar hayatı hakkında kısa bilgiler içermektedirler. Bkz. Mehmed Rebiî Hâtemî Baraz, *Teşrifat Meraklısı Beyzade Takımının Oturduğu Bir Kibar Semt: Beylerbeyi*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1994, c. II, s. 304–305; M. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, Ş. Batmaz, G. Alan, (haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, c. XVII, s. 7.

I. Doğumu ve Ailesi

Seyyid Mehmed Haşim Bey³, 28 Cemâziyel-âhir 1299 (17 Mayıs 1882) tarihinde Humus'ta doğdu.⁴ Babası, Beylerbeyi'nde bulunan Bedevi Dergâhı'nın şeyhi Seyyid Mehmed Said Efendi, annesi ise Zeyneb Hanım'dır.⁵

Said Efendi, İmam Zeynel Âbidin hazretlerinin soyundan gelen, âlim ve fazıl bir zat idi.⁶ H. 1269 (1852/1853) yılında Humus'ta dünyaya geldi.⁷ Babası Arslan Efendi,⁸ dedesi Rıfâî şeyhlerinden Ali Pâk Efendi'dir. Tahsiline Humus'ta bulunan Pazarbaşı Mekteb-i İbtidaisi'nde başladı. Bunun ardından Pazarbaşı Camii Medresesi'nde eğitimini sürdürdü.⁹ 9 Şaban 1289 (12 Ekim 1872) tarihinde müderrislik rüusuna nail oldu. Bir hayli talebe yetiştirdi. H. 1297 senesinin başlarında (1880) İstanbul'a geldi. Beylerbeyi'nde bulunan Bedevi Dergâhı'nın şeyhi Hüseyin Hıfzı Efendi'ye intisap etti. Yaklaşık bir yıl sonra bu zattan hilafet sahibi oldu.¹⁰ Hüseyin Efendi hayattayken, şeyhlik makamından feragat ederek yerine Said Efendi'yi geçirmiştir. Uzun yıllar bu makamda bulunan Said Efendi h. 1335 (1916/1917) yılında vefat etti.¹¹

3 Tam adı bu şekilde olup bundan sonra Haşim Bey şeklinde ifade olunacaktır.

4 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913. Mehmed Rebii Hâtemi Baraz, Haşim Bey'in İstanbul/Beylerbeyi'nde doğduğunu belirtir (Baraz, *a.g.e.*, c. II, s. 304). Esasında, metinde de aktardığımız üzere, Haşim Bey'in babasının tercüme-i hal kağıdında, H. 1297 senesi başlarında (1880) İstanbul'a gelmiş olduğu yazılıdır. Bu bilgi, Baraz'ın aktarımının da doğru olma ihtimaline işaret edebilir. Bununla birlikte, babasının aileyi bilahare İstanbul'a getirmiş olma ihtimaline işaret edebilir. Bununla birlikte, babasının aileyi bilahare İstanbul'a getirmiş olma ihtimaline işaret edebilir. Bununla birlikte, babasının aileyi bilahare İstanbul'a getirmiş olma ihtimaline işaret edebilir. Bununla birlikte, babasının aileyi bilahare İstanbul'a getirmiş olma ihtimaline işaret edebilir.

5 Baraz, *a.g.e.*, c. II, s. 304; BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913. Said Efendi, “Seyyid Efendi” diye maruftur (Derya Baş, *Seyyid Ahmed el-Bedevi Tarikatı ve İstanbul'da Bedevilik*, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 508). Pakalın da bu sebepten olsa gerek Haşim Bey'in babasını “Seyyid Efendi” olarak belirtmekle yetinmiştir (Pakalın, *a.g.e.*, c. XVII, s. 7).

6 Haşim Bey'in baba tarikiyle İmam Zeynel Âbidin hazretlerinin soyundan olduğuna dair bkz. BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913. Belirtelim ki, bu mensubiyet askerlikten muafiyet nedenidir. Haşim Bey'in tercüme-i hâline ilişkin evrakta bu konuda herhangi bir bilgi yer almasa da, ağabeyi Eşref Bey'e ait yazıda bu husus şöyle ifade edilmiştir: “Pederim tarafından İmam Zeynel Âbidin Radıyallâhu anhu'l-mu'in hazretlerinin sülâle-i tâhiresine mensûbum ve bu nisbet-i nesebiyeye binâen bâ-fermân-ı âlişân mükellefiyet-i askeriyeden ma'fûv ve müstesnâyım” (BOA, DH. SAİD. MEM. 34/13, 30 Teşrin-i Sâni 1322/13 Aralık 1906).

7 Sandukası üzerindeki bilgi yazısında 1852 senesinde doğduğu yazılıdır.

8 Baraz ve ona atıfla Baş bu ismi Reslan olarak belirtmektedirler. Biz Baraz'ın eserine koyduğu, Said Efendi'nin kendi kaleminden çıkan tercüme-i hâl kağıdında bu ismi Arslan olarak okuduk. (Krş. Baraz, *a.g.e.*, c. I, s. 80, 95; Baş, *a.g.e.*, s. 508).

9 Said Efendi bu eğitimi sırasında babası Arslan Efendi'den de ders almıştır (Baraz, *a.g.e.*, c. I, s. 95).

10 Said Efendi biraderi Ali Rıza Efendi tarikiyle Rıfai tarikatından da hilafet sahibidir (Baraz, *a.g.e.*, c. I, s. 95).

11 Baraz, *a.g.e.*, c. I, s. 80, 95. Sandukası üzerindeki bilgi yazısında ölüm yılı 1916'dır.

Haşım Bey'in beş erkek, iki kız kardeşi vardır. Bunlar: Nesib, Eşref, Mahmud Râtib, Cafer¹² ve Abdülmuttalib beyler ile Suad ve Seniha hanımlardır.¹³ Kardeşleri arasında hukuk, idare ve tasavvuf tarihi bakımından önemli simalar göze çarpar. Bunlardan bizim açımızdan en ilgi çekici olanı Nesib Bey'dir. Haşım Bey'in ağabeyi olan bu zat hem Darülfünun Hukuk Fakültesi'nin Hukuk-ı Medeniye, hem de Süleymaniye Medresesi'nin Usûl-i Fıkıh dersleri müderrisidir.¹⁴ Bunun yanı sıra babasının vefatının ardından şeyhlik makamına oturmuştur. Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azası da olan Nesib Bey birçok eser kaleme almıştır.¹⁵ Haşım Bey'in diğer ağabeyi Eşref Bey de idare tarihimizde önemli hizmetleri geçmiş bir isimdir. İmparatorluğun son devirlerinde kaymakamlık, mülkiye müfettişliği ve mu-tasarrıflık; Cumhuriyet döneminde valilik görevleri yapmıştır. Milli Mücadele'deki hizmetleri nedeni ile TBMM tarafından Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir.¹⁶ Haşım Bey'in son olarak zikredeceğimiz kardeşi Mahmud Râtib Bey'dir. Tasavvuf tarihi açısından ilgi çekici bu isim Haşım Bey'in ağabeyidir.¹⁷ Nesib Bey'in vefatının ardından, dergâhın son postnîşini olmuştur.¹⁸

12 Tercüme-i hal kağıdında ismi Cafer es-Sâdık şeklinde olup H. 1305 (1887/1888) senesinde İstanbul'da doğduğu yazılıdır. Dolayısıyla Haşım Bey'den küçüktür (BOA, DH. SAİD. 168/138, t.y.).

13 Baraz, Haşım Bey'in kardeşleri arasında Seniha Hanım'dan bahsetmemektedir. Bununla birlikte ana-baba bir kardeşi Mahmud Râtib Efendi'nin vefat ilanında Seniha Hanım da zikrolunmuştur (Krş. Baraz, *a.g.e.*, c. II, s. 304; Baş, *a.g.e.*, s. 518). Buna karşın, Baş aynı eserin 515. sayfasında bir diğer ana-baba bir kardeş Nesib Bey hakkında bilgi verirken Seniha Hanım'ın ismini zikretmemiştir.

14 Nesib Bey, bu iki unvanını Haşım Bey'in vefatının ardından taziyede bulunanlar için yazdığı teşekkür yazısında kullanmıştır (*Tanin*, 7 Teşrin-i Sâni 1333, s. 2). Tercüme-i hal kağıdında h. 1289 (m. 1872/1873) senesinde Humus'ta doğduğu yazılıdır (BOA, DH. SAİD. 50/41, 27 Ağustos 1310/9 Eylül 1894). Sandukası üzerindeki bilgi yazısında 1872'de doğduğu yazılıdır.

15 Baraz, *a.g.e.*, c. II, s. 429; Ali Adem Yörük, *Müderri ve Hukukçu Rizeli Hafız Kasım Efendi: II. Meşrutiyet Dönemi Hukuk Eğitiminde Üslup Arayışları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s. 81-82.

16 *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı eserde Eşref Bey'in, r. 1300 (1884) senesinde dünyaya geldiği yazılıdır (Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, c. III, s. 1017). Buna karşın Eşref Bey'in kendi kaleme aldığı tercüme-i hal kağıdında h. 1295/r. 1293 (1878) senesinde doğduğu yazılıdır. Dolayısıyla Haşım Bey'in ağabeyidir (BOA, DH. SAİD. MEM. 34/13, 30 Teşrin-i Sâni 1322/13 Aralık 1906).

17 Tercüme-i hal kağıdında h. 1293 (m. 1876-1877) senesinde Humus'ta doğduğu yazılıdır (BOA, DH. SAİD. 50/145, t.y.).

18 Baraz, *a.g.e.*, c. I, s. 81.

Haşim Bey yirmi beş yaşlarında iken, Perver Hanım ile evlendi. Bu evlilikten 1908’de Fatma Mediha Hanım, 1910’da ise Fatma Selma Hanım dünyaya geldiler.¹⁹ Haşim Bey’in eşi Perver Hanım ile kızı Selma Hanım Cumhuriyet döneminde “Sayıt” soyadını almışlardır.²⁰

II. Tahsil Hayatı

A. Mekteb-i Sultani

Haşim Bey, İbtidaiye ve Rüştiye’de aldığı eğitimin ardından Mekteb-i Sultani’ye girdi.²¹ Ahmed Esad [Arsebük], Muammer Raşit [Seviğ], Hamdullah Suphi [Tanrıöver] gibi isimler dönem arkadaşlarıdır.²² Mekteb-i Sultani’den 1904 yılında a’la dereceyle mezun oldu.²³

19 Baraz, *a.g.e.*, c. II, s. 304.

20 Soyadı ilanı Perver Hanım’ın eşinin ölümünün ardından, en azından o tarihe kadar, evlenmediğine de delalet ediyor (*Ulus*, 30 Sonkânun 1935, s. 3).

21 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913. Haşim Bey’in tercüme-i hal evrakında İbtidaiye ve Rüşdiye’ye nerede devam ettiği belirtilmemiştir. Bununla birlikte, h. 1295 (1878) Humus doğumlu ağabeyi Eşref Bey, Beylerbeyi Abdullah Ağa Mekteb-i İbtidaisi ve Beylerbeyi Rüşdiyesi’nden mezun olmuştur. Bu bilgiden hareketle Haşim Bey’in de İbtidaiye ve Rüşdiyeye İstanbul’da devam etmiş olabileceğini söyleyebiliriz (BOA, DH.SAİD. MEM, nr. 34/13, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913).

22 Tahsin Berküren, *Galatasaray Liseli Pilava Kaşık Atanlar, 1868–2006*, y.y., t.y., c. I, s. 33.

23 “Mekteb-i Sultani’den bu sene mezun Seyyid Haşim Efendi’nin Nezaret-i Acizî Mektûbî Kalemî’ne kabulünü (...)” (BOA, Y.MTV, nr. 261/170, 29 Haziran 1320/12 Temmuz 1904). Aynı yönde bkz. Berküren, *a.g.e.*, s. 33, 325; Ahmed Yüksel Özemre, *Galatasaray Mekteb-i Sultani’sinde Sekiz Yılım*, 2. bsk., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2009, s. 272; BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913). Haşim Bey’in Mekteb-i Sultani’den mezuniyetinin r. 1321 (1905)’e tesadüf ettiğine dair bkz. “Seyyid Haşim Bey”, s. 753; Pakalın, *a.g.e.*, c. XVII, s. 7–8; Baraz, *a.g.e.*, c. II, s. 304.

Haşim Bey güçlü fiziği ve sporcu kişiliği ile de mekteplilerin hafızasına kazanmıştı. Yıllar sonra mektep hatıralarını kaleme alanlar, onu yüz kiloluk güllenin altında köprü yapmasına imrenilen mektebin bileği bükülmez ve yumruğu açılmaz en kuvvetli adamı ya da kalburüstü güreşçileri arasında yad edeceklerdi (Ruşen Eşref Ünaydın, *Galatasaray ve Futbol: Hatıralar*, 3. bsk., Ka Kitap, İstanbul 2014, s. 25; Sermet Muhtar Alus, “Eski Sporlar, 1905’te Galatasaray Klübünün Teşkili ve Türk Sporcuları”, *Akşam*, 18 Haziran 1931, s. 5. Aynı yazı şu kitapta yayınlanmıştır: Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul: 1900’lü Yılların Başında Şehir Hayatı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 149). Bununla birlikte Haşim Bey, ailesindeki tek sporcu kişi değildir. Kendisi göremese de, kardeşi Mahmud Râtib Bey’in oğlu Cevat, Fenerbahçeli millî futbolculardan olacaktır (Baş, *a.g.e.*, s. 518; şu sitelerde futbolcu hakkında bilgi bulunmaktadır: (Çevrimiçi) <http://www.tff.org/Default.aspx?pageId=526&kisiId=1063237>; <http://www.mujudatyetkiner.com/cevatsayit.htm>, 10 Ağustos 2014).

B. Mekteb-i Hukuk

Mekteb-i Sultani'deki tahsilinin akabinde Mekteb-i Hukuk'a girdi. Mekteb-i Hukuk'tan 1909'da a'la dereceyle mezun oldu.²⁴ Vefatının ardından hakkında *Darülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda çıkan yazıda, Haşim Bey'in Mekteb-i Hukuk'ta kayda değer bir başarısının olmadığı yazılıdır. Bu ise Meşrutiyet öncesi dönemin baskıcı yapısı ve o zamanki imtihan usullerinin talebenin liyakatini ölçmede yetersiz kalmasıyla açıklanmaktadır.²⁵ Kanaatimizce, eski dönemi eleştirme amacına da matuf olan bu bilgi, onun başarılı öğrenim hayatını göz ardı edici surette okunmamalıdır.²⁶ Söz konusu yazıda, onun Avrupa'daki hukuk tahsilinde elde ettiği başarının, aşağıda görüleceği üzere, olağanın oldukça üzerinde olduğunu yansıtmaya amacının varlığı da gözden kaçırılmamalıdır.

C. Avrupa Tahsili

a. Paris Hukuk Fakültesi

Mekteb-i Hukuk'taki tahsilinin ardından açılan imtihanda başarı göstererek, tahsilini tamamlamak maksadıyla, Adliye Nezareti tarafından 1909'da Paris'e gönderildi.²⁷ O dönemde Paris'e gönderilen talebeler arasında Ahmed Esad [Arsebük], Tahir [Taner], Muammer Raşit [Seviğ], Mişon [Ventura], Mustafa Şeref [Özkan], Baha [Kantar] gibi isimler de vardı.²⁸ Tahsil hayatını,

24 "Mekteb-i Hukuk'tan a'lâ derecede şehâdetname ahzına kesb-i istihkâk ettiğine dair mekteb-i mezkûr müdiriyyetinden verilen 12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909 tarihli ilmühaber (...); "Mekteb-i Sultani ve Hukuk'ta ikmâl-i tahsil ederek ikisinden de a'lâ derecede şehâdetnâme ahz eylemiştir" (BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913). Pakalın, Haşim Bey'in Hukuk Fakültesini bitirişinin Temmuz 1324 (1908) inkılâbına rastladığını belirtir (*a.g.e.*, s. 7). Buna karşın *Darülfünûn Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda onun Mekteb-i Hukuk'taki tahsil hayatının ilk üç senesinin Meşrutiyet öncesine, son senesinin ise Meşrutiyet'in başına tesadüf ettiği yazılıdır ("Seyyid Haşim Bey", s. 753).

25 "Seyyid Haşim Bey", s. 753.

26 Nitekim Mekteb-i Hukuk'tan a'la dereceyle mezun olduğu yukarıda belirtilmiştir.

27 "Mümâileyh üç yüz yirmi yedi senesi Şabanının yirmi ikisinde (25 Ağustos 1325/8 Eylül 1909) icra kılınan ikinci teşkilatta bin guruş maaş ile Umûr-ı Siyâsiye Sefârât-ı Ecnebiye kâtibliğine memur edilmiş ve tahsil için Paris'e gittiğinden dolayı sene-i mezkûre Şevvalinin on üçünde (15 Teşrinievvel 1325/28 Ekim 1909) yerine diğeri tayin edilmiştir" (BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913).

28 *Ceride-i Adliye*, 1/22 (20 Teşrinievvel 1326), s. 935, 937. Ayrıca bkz. *Ord. Prof. Dr. Tahir Taner: İlim ve Gençlik Hizmetinde Otuz Yıl*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1955, s. 5; Sulhi Dönmezer, "Önsöz", *Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukuku Ordinaryüs Profesörü Dr. Tahir Taner'e Armağan*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1956, s. vii; Recai Galip Okandan, "Önsöz", *Devletler Hususi Hukuku Ordinaryüs Profesörü Muammer Raşit Seviğ'e Armağan*,

üç yıl kadar süren Paris Hukuk Fakültesi’ndeki bu son evre ile 1912–1913 yıllarında tamamlamıştır.²⁹

Haşim Bey’in Paris’teki tahsil hayatı başarılarla doludur. Birinci sene derslerinin imtihanlarının tamamından “aliyyü’l-a’lâ” derecede notlar alarak “şayân-ı tahsin” görüldü. İmtihanlara katılan talebeler arasında birinci oldu.³⁰ Bu başarısı nedeni ile Adliye Nezareti tarafından kendisine bir takdirname ile iki yüz frank nakdî mükâfat verildi. Kendisine gönderilen takdirname şu şekilde idi:

“İcra kılınan imtihan-ı umumi neticesinde parlak bir surette ihrâz-ı muvaffakiyet eylemiş oldukları istibşâr olundu. Muvaffakiyet-ı vâkıanız sezâvâr-ı takdir ve tahsindir. Bulduğunuz o merkez-i ilim ve irfandan iktitâf edeceğiniz füyûzât ve me’âlinin mülk ve vatanınızın saadet-i âtiyesine taalluk edeceğinizi daima pîş-i nazarda bulundurarak ibzâl-i gayret ve kitle-i adliyemiz için uzv-ı mühim olarak avdet eylemeniz ehass-ı âmâldir.

Mütalaasına lüzum göreceğiniz kitapların tedarikine medâr ve mesâ’î-i vâkıınıza küçük bir nişâne-i takdir olmak üzere [iki yüz] frank irsali lüzumu bu kere muhasebeye tebliğ olunmuştur efendim.”³¹

Onun Paris Hukuk Fakültesi’ndeki başarıları birinci sene imtihanları ile sınırlı değildir. Tahsilinin son senesinde, Mecliste yapılan bir konuşma bunu

İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1956, s. vii; Necip Bilge, “Ord. Prof. A. Esat Arsebük’ün hayatı ve eserleri”, *Ahmet Esat Arsebük’ün Aziz Hatırasına Armağan*, AÜHF Yayınları, Ankara 1958, s. 4; Rıfat N. Bali, *Devlet’in Yahudileri ve Öteki Yahudi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 188; Faruk Erem, “Ord. Prof. Baha Kantar”, (Çevrimiçi) <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1955-12-03-04/AUHF-1955-12-03-04-Erem.pdf>, 5 Mart 2014.

²⁹ Meclis-i Mebusan’ın 26 Mayıs 1328 (8.6.1912) tarihli 11. birleşiminde mebusların izin talepleri görüşülürken okunan, Hama mebusu Haşim Bey’in, Paris’ten “Paris Hukuk Fakültesinin son sene imtihanlarını vermek üzereyim. Temmuz nihayetine kadar mezuniyet itasımı rica ederim” şeklinde çektiği telgraf, onun 1912 yazında tahsilini tamamlamak üzere olduğunu gösterir. Başarılı bir talebe olduğu dikkate alındığında, onun Paris Hukuk Fakültesi’ndeki tahsilini 1912 yılında tamamladığının kuvvetle muhtemel olduğu söylenebilir (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 1*, c. I, s. 212). Ölümünün ardından yazılan bir yazıda da “Paris’e gitmiş ve orada hukuk fakültesi tedrisatını ikmâl ederek beş sene kadar evvel buraya avdet etmiş idi” denilerek 1912–1913 yıllarına atıfta bulunulmuştur (“Müessif Bir Ziya”, *Tanin*, 10 Teşrin-i Evvel 1917, s. 3). Bununla birlikte, bir sonraki başlıkta görüleceği üzere, 1913 yılının başlarında Haşim Bey II. Yurtçular Derneği’ne Paris Türk Yurdu’ndan katılmıştır. Buna göre bu tarihte onun Paris ile ilişkisi bir şekilde devam etmektedir. Ancak bu durum tabiatıyla 1912 yılında mezun olma ihtimalini ortadan kaldırmaz.

³⁰ *Ceride-i Adliye*, s. 936-939.

³¹ *Ceride-i Adliye*, s. 938.

yansıtır. Adliye Nezareti bütçesi görüşülürken, konu Avrupa'ya gönderilen talebelere ayrılan bütçeye gelince hararetli tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalar, Avrupa'da tahsilin gerekli olup olmadığı ve gerekli ise izlenecek usule ilişkindi. Bu meyanda Avrupa'ya gitmiş olan talebelerin kendilerinden beklenen başarıyı sağlayıp sağlamadıkları da gündeme geldi. Konuya ilişkin söz alan Cebelibereket mebusu Sezai Bey'in "Haşim Bey'in orada Fransız talebe arasında her sene birincilikle terfi ettiğini misal olarak gösterebilirim" şeklindeki ifadesi, onun başarısının devamlılığının yanı sıra, Avrupa'ya gönderilen talebe arasındaki örnek konumunu da gösterir.³²

Haşim Bey, yazmaya da bu dönemde başlamıştır. Ahmed Esad [Arsebük] ile birlikte kaleme aldığı "Akd ve İn'ikad 1" adlı makale onun tespit edebildiğimiz ilk yazısıdır. Yazının sonunda, isimlerin altında "Adliye Nezâret-i Celilesi tarafından ikmâl-i tahsil etmek üzere Avrupa'ya i'zâm olunan talebelerden" yazılıdır.³³

b. Haşim Bey ve Yurtçular Derneği

Haşim Bey'in burada ele alınması gereken bir diğer özelliği de Paris Türk Yurdu'na mensubiyetidir.³⁴ Başlangıçta İsviçre'de bulunan Türk talebeleri tarafından milliyetçilik fikrinin etkisi ile kurulan Türk yurtlarının sayısı zamanla çoğalmıştır. Lozan Türk Yurdu (1911), Cenevre Türk Yurdu (1911), Nöşatel Türk Yurdu (1912), Paris Türk Yurdu (1913) ve Berlin Türk Yurdu (1913) başlıca Türk yurtlarıdır.³⁵ Yurtçuluk, Türkçülük temelli oluşumlardandır. Bu oluşumun mensupları İstanbul'da bulunan Türkçü kesim ile daima ilişki halinde olmuşlardır.³⁶ Yurtçular, 28-31 Mart 1913 tarihleri arasında, Cenevre

32 "Bugün Avrupa'da tahsilin ciddiyetine itimad etmeyen arkadaşlarımız vardır. Haşim Bey'in orada Fransız talebe arasında her sene birincilikle terfi ettiğini misal olarak gösterebilirim ve bu, Adliye Nezaretince de malumdur. Diğer refikleri de güzelce tahsillerine devam ediyorlar ve zannederim memlekete iyi hizmet edecek bir tahsil ile avdet edeceklerdir" (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 1*, TBMM Basımevi, Ankara 1991, c. II, s. 474).

33 Seyyid Haşim-Ahmed Esad, "Akd ve İn'ikad 1", *Ceride-i Adliye*, II/28 (20 Kanûn-i Sani 1326), s.1343-1348.

34 *Yurtçular Yasası*, Cenevre Türk Yurdu, Cenevre 1913-1914, s. 14, 46.

35 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 2. bsk., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 493.

36 Tunaya, *a.g.e.*, s. 493-494. Bilindiği üzere İkinci Meşrutiyet döneminin önemli bir özelliği yoğun fikir akımlarının varlığıdır. Türkçülük de bunlardan biridir. Türklerin bir millet haline gelmesini amaçlayan bu akım, bunun için milli bir bilincin oluşmasını gerekli görüyordu. Temelde bir milliyetçilik doktrini olan bu akım bu yönde gelişen diğer hareketlere de

yakınlarında bulunan Petit-Lancy köyünde, İkinci Yurtçular Derneği adlı toplantıda bir araya gelmişlerdir.³⁷ İkinci Yurtçular Derneği Haşim Bey’in de aktif olarak katıldığı bir toplantı olması nedeniyle önemlidir. Toplantıda memleket meseleleri ele alınıp karara bağlanmış³⁸ ve Yurtçular Yasası adlı nizamname kabul edilmiştir. Haşim Bey gerek Yurtçular Yasası’nın kabulünde ve gerekse müzakere edilen diğer hususlarda birçok kez görüş belirtmiştir.³⁹ Bunun yanı sıra toplantının mesaisi hakkında bir beyanname hazırlanması amacıyla kurulan komisyona da üye seçilmiştir.⁴⁰

Yurtçular Yasası hareketin tarihi ve fikri yapısı hakkında bilgi verir.⁴¹ Buna göre Yurtçuluk, 27 Aralık 1911 tarihinde Gramon’da toplanan Birinci

dayanak olmuştur (a. mlf, *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960, s. 86–87). Ayrıca bkz. M. Şükrü Hanioğlu, “Türkçülük”, *DİA*, c. XLI, s. 551–554.

37 Tunaya, *a.g.e.*, s. 494. Yusuf Kemal Tengirşenk’in bu toplantının arka planı hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir: Balkan savaşları Avrupa’da tahsilde bulunan Türk talebelerini çok üzmüştü. O dönemde Türk talebeleri her taraftan hakarete maruz kalmaktaydı. Osmanlı Talebe Cemiyeti’ndeki Türk olmayan talebeler birer birer cemiyetten ayrılıyorlardı. Bu sıkıntılı hal içerisinde İsviçre ve civarındaki memleketlerde bulunan Türk talebeler Doktor Cevdet Nasuh’un öncülüğünde II. Türk Yurtçular Derneği’nde bir araya geldiler ve yaptıkları konuşmalarla içlerini döktüler. Neticede de Türklük duygusunu kuvvetlendiren birçok hususta sözleştiler (Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 128).

38 İkinci Yurtçular Derneği’nde ele alınan memleket meselelerine ilişkin olarak alınan kararlar için bkz. *Yurtçular Yasası*, s. 11–13.

39 Kadın meselesi tartışılırken, Haşim bey “Türk kadını, daha doğrusu alemlak Müslüman kadını, esiri bulunduğu matemî hayattan, memâtî mevcudiyetten istihlâs, ancak bizdeki nikâh ve talak kaidelerini daha meşru ve medenî bir şekle sokmak ile mümkün olacaktır” demiştir (*Yurtçular Yasası*, s. 49). *Yurtçular Yasası*’nın 2. maddesi “yurtçuluğun mefkûresi” başlıklıdır. Hamdullah Suphi Bey “mefkûre” kelimesinin yerine “dilek” kelimesini önermiş ise de Haşim Bey’in teklifi üzerine “mefkûre” kelimesi çoğunluk tarafından kabul edilmiştir (*Yurtçular Yasası*, s. 60). Konuya ilişkin olarak “mefkûre” kavramının Gökalp tarafından kullanıldığına dair vurgu için bkz. Tunaya, *a.g.e.*, s. 495/n. 5. Ayrıca bkz. Cihan Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2008, s. 18–25; Ceylan Tokluoğlu, “Ziya Gökalp ve Türkçülük”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LXVIII/3 (2013), s. 134–136. Haşim Bey’in söz aldığı sair hususlar için bkz. *Yurtçular Yasası*, s. 47, 59, 62, 66.

40 Komisyonun kurulmasının ardından son celsede, toplantıya ilişkin bir kitap çıkarılacak olması nedeniyle, beyanname hazırlanmasından vazgeçilmiştir (*Yurtçular Yasası*, s. 70–71).

41 Haşim Bey’in ilişkili olduğu çevreyi yansıtmaması nedeni ile bu toplantıya katılan yurtlar, yurtçular ve yurtçu adaylarını aktarıyoruz: “Cenevre Türk Yurdundan: Muğlalı Hacı Nasuh oğlu Cevdet, tıp. İstanbullu Kutbeddin oğlu Rıza, tıp. İstanbullu Cemaleddin oğlu Arif, kimya. İstanbullu Hazineदार oğlu Ali Sedat, tıp. Üsküplü Nafiz oğlu Hamid, kimya. İstanbullu Dilsiz oğlu Cevad Refik, tıp. Edirneli Hüsnü oğlu Ziya, içtimaiyat. Yenişehirli Germenli oğlu Asım, tıp. Vidinli Rasim oğlu Mehmed, hukuk. Selanikli Osman Şevki, ticaret. İstanbullu Nazmi, kimya. Lozan Türk Yurdundan: Murahhas olarak Kandiyeli

Yurtçular Derneği ile başlamıştır (md. 1).⁴² Türk Yurtçuluğunun mefkuresi, Türklük aleminde içtimai inkılap esasları hazırlamak ve onu mazisini, ananesini, milliyetini müdrük bir hale getirmeye çalışmaktır (md. 2). Bu mefkureye erişmek için izlenecek yol ana hatları ile şöyledir: Türkçe'nin gelişimi ve müstakil bir dil haline getirilmesi (md. 3), bilginin Türkler arasında yayılması (md. 4) ve milli servetin korunması ve arttırılması için faaliyette bulunmaktır (md. 5). İçtimai hayatın bütün safhalarında Türk milliyetçiliğini yaymak her yurtçunun görevidir (md. 10).⁴³ Yasa yurtçu olmanın şartlarını da düzenlemiştir. Haşim Bey de bir yurtçu olduğuna göre, bunlara değinmekte yarar görüyoruz. Belirtelim ki, yurtçu olmanın öncelikli şartı Türk olmaktır. Bu ise ya babası Türk olmak veya Türk'ten başka bir şey olmasına hiçbir veçhile ihtimal verilemeyecek surette hissi ve fikri, kanaatleri ve emelleri itibarıyla Türk olduğu sabit bulunmaktır.⁴⁴ Bunun yanı sıra yurtçu olabilmek için, bu görevi yerine getirebilecek kabiliyette olmak ve mensup olunacak yurdun umumi heyeti tarafından kabul edilmek gibi şartlar da aranmıştır (md. 9).⁴⁵ Haşim Bey'in Türkçü çevrelerle olan ilişkisi ömrünün sonuna kadar bir şekilde devam etmiştir. Ölümünün ardından *Türk Yurdu*'nda çıkan "Seyyid Haşim İçin"

Fesci oğlu İbrahim Galip, hendese. Nöşatel Türk Yurdundan: Murahhas olarak Bursalı Remzi oğlu Ferid, ticaret. Paris Türk Yurdundan: İstanbullu Seyyid Haşim, hukuk, sâbık mebus. Kastamonulu Tekerşin oğlu Yusuf Kemal, hukuk, sâbık mebus, Adliye Nezareti'nin Paris'teki talebelerine müfettiş. İstanbullu Hamdullah Subhi, İstanbul Darülfünun ve Darülmualimîn müderrislerinden. İstanbullu Tevfik oğlu Niyazi, Paris Elsin-i Şarkıye Mektebi müderrislerinden. İstanbullu Aşkı oğlu İsmail Hakkı, içtimaiyat. İstanbullu Türk oğlu Ahmed Midhat, hukuk. Selanikli Kulaksız oğlu Hamid Nuri, içtimaiyat. Manastırlı H. Hüsnü, içtimaiyat. İstanbullu Muammer, hukuk. Köprülülü M. Nermi, içtimaiyat. İstanbullu Kâşif, mimarî. İstanbullu Haydar oğlu Ahmed Esad, hukuk. Yurtçu Namzetleri: İngiltere'de Glasgow'dan Selanikli Ahmed Naci, hendese. İngiltere'de Glasgow'dan İstanbullu Sadık, hendese. Petersburg'dan Petersburglu Rahim oğlu Fatih, içtimaiyat. Lozan'dan İstanbullu Hüseyin oğlu Ahmed Hamdi, hendese. Freiburg'dan Antepli Nakib oğlu Şekib Azmi, ziraat. Layiha ile iştirak edenler: Paris Türk Yurdu'ndan Bahir Bey, hukuk." (*Yurtçular Yasası*, s. 13-15). Katılımcıların toplu fotoğrafı için eser in 8-9. sayfalarına müracaat ediniz. Katılımcı listesi Tunaya tarafından da yayınlanmıştır. Birtakım farklılıklar mevcuttur. Krş. *Türkiyede Siyasi Partiler 1859-1952*, y.y., İstanbul 1952, s. 392. Ayrıca bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Berkalp Kitabevi, İstanbul 1944, s. 95-98.

42 Haşim Bey bu ilk derneğe katılan isimler arasında yoktur (*Yurtçular Yasası*, s. 34).

43 *Yurtçular Yasası*, s. 3-4, 6.

44 Maddenin görüşülmesi esnasında uzun süren tartışmalar yaşanmıştır. Haşim Bey de dahil birçok kişi söz almıştır. Zabıt hülasalarına yansıdığı şekliyle tartışmaların neticesinde şu sonuca varılmıştır: "Esasen fence saf bir Türk ırkı tasavvur etmek imkan haricinde olmağla beraber, her şey, hükmen Türk olanları -ki bugün için Türk'ten başka her şeydirler- Türk yapmak, Türklükle ihda ve isâl etmek noktasında temerküz ediyordu. His ve fikri, kanaat ve emelleri itibarıyla Türk hükm ve telakki olunan her ferd 'Türk' sıfatını taşıyabilecekti" (*Yurtçular Yasası*, s. 66).

45 *Yurtçular Yasası*, s. 5.

başlıklı şiirin bunu gösterdiğini söyleyebiliriz.⁴⁶ Bunun yanı sıra *Bilgi Mecmuası* ile *İslam Mecmuası*'nda yazması da bu bağlamda ilgi çekicidir.⁴⁷

III. Meslek Hayatı

A. Hariciye Nezaretı

Esasında onun meslek hayatı ile tahsil hayatı birçok zaman kesişir. Memuriyete başladığında henüz 23 yaşında idi.⁴⁸ Mekteb-i Sultani'den mezun olduğu yıl Hâriciye Nezaretı Mektûbî Kalemı'ne kabulünü istedi. Konuya ilişkin olarak Hâriciye Nâzırı tarafından yazılan 29 Haziran 1320 (12 Temmuz 1904) tarihli yazıda kendisinin “şayeste-i âtîfet müsta'iddândan” olduğu belirtilecek durum arz edilmiştir.⁴⁹ Bu arzın üzerinden bir yıl geçmeden, 2 Mayıs 1321 (15 Mayıs 1905) tarihinde, Hariciye Nezaretı Mektûbî Kalemı hulefâlılığına atanarak memuriyete başladı.⁵⁰ Bu kalemdeki hizmeti uzun sürmedi. Bir süre sonra Tahrîrât-ı Hâriciye Kalemı hulefâlılığına naklolundu. Buradaki görevi rütbesi yükselerek devam ederken, 8 Eylül 1909 tarihinde Umûr-ı Siyâsiye Sefârât-ı Ecnebiye kâtipliğine tayin edildi. Bu görevi, tahsilini tamamlamak amacı ile Paris'e gitmesi nedeniyle, 28 Ekim 1909'da son bulmuştur.⁵¹

Hariciye Nezaretı'nde aldığı görevler, bize yabancı dil düzeyinin ileri olduğuna dair de ipucu verir. Nitekim tercüme-i hal kağıdında onun Türkçe'nin dışında, Fransızca konuşup yazabildiği ve Arapça'ya vâkıf olduğu yazılıdır.⁵²

B. Hama Mebusluğu Dönemi

Haşim Bey'in bir sonraki görevi mebusluktu. Paris'te talebe iken Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nın II. döneminde İttihad ve Terakki'den Hama mebusu

46 Şiir bu yazının son bölümünde yayınlanmıştır.

47 *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazısı İkinci Yurtçular Derneği toplantısından yaklaşık bir yıl sonra yayınlanmıştır (*Bilgi Mecmuası*, I/3 (Kanun-i Sani 1329), s. 283-292). *Bilgi Mecmuası* hakkında bilgi için bkz. Abdullah Uçman, “Bilgi Mecmuası”, *DİA*, c. VI, s. 161-162. *İslam Mecmuası*'ndaki yazısı ise İkinci Yurtçular Derneği toplantısından bir yıl sonra yayınlanmıştır (Seyyid Haşim, “İslam Hukuku-Hükmî Şahsiyet I”, *İslam Mecmuası*, I/4 (13 Mart 1330), s. 101-104; Seyyid Haşim, “İslam Hukuku-Hükmî Şahsiyet II”, *İslam Mecmuası*, I/5 (27 Mart 1330), s. 130-133). *İslam Mecmuası* hakkında bilgi için bkz. Tuba Çavdar, “İslam Mecmuası”, *DİA*, c. XXIII, s. 53-54.

48 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913.

49 BOA, Y.MTV, nr. 261/170, 29 Haziran 1320/12 Temmuz 1904.

50 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913; BOA, İ.HUS, nr. 129/32, 1 Mayıs 1321/14 Mayıs 1905.

51 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913.

52 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 3 Eylül 1329/16 Eylül 1913.

oldu.⁵³ Bu dönemde mecliste pek etkin olmadığını söyleyebiliriz. Seçim mazbatasını meclisin IX. birleşiminde (31 Mayıs 1912) okundu ve mebusluğu kabul edildi.⁵⁴ XI. birleşimde (8 Haziran 1912) imtihanları dolayısıyla Temmuz ayının sonuna kadar izinli sayılması uygun bulundu.⁵⁵ Meclisin son birleşim tarihi ise 5 Ağustos 1912 idi. Bu birleşimde alınan kararlar Meclis tatil edilmiştir.⁵⁶ Kanaatimizce bu tablo, Fransa'daki başarılarıyla gurur kaynağı olan ve ümit vaad eden bir gencin özel olarak desteklenmesi şeklinde okunmaya elverişlidir.

C. Şura-yı Devlet Azalığı

Haşim Bey, 19 Ağustos 1913 tarihinde Şura-yı Devlet azalığına atandı. Her ne kadar meclis halen tatilde olsa da, onun görevlendirme yazısından mebusluk vasfının halen devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ O tarihte Şura-yı Devlet üç ayrı daireye taksim olunmuştu: Tanzimat, Mülkiye ve Maarif, Maliye ve Nâfia. Bu dairelerden her biri, unvanlarıyla münasebeti olan, sahalarına giren işleri görürlerdi.⁵⁸ Haşim Bey'in ilk görev yeri Tanzimat Dairesi'ydi. Bu dairedeki görev süresi bir aydan kısa sürdü ve 13 Eylül 1913 tarihinde Maliye ve Nâfia dairesine naklolundu.⁵⁹

O yıllarda Şura-yı Devlet'in ıslahı fikri gündemdeydi. 1913 yılı Haziran'ında kurulan Sait Halim Paşa kabinesine Şura-yı Devlet Reisi olarak

53 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, 27 Ağustos 1329/9 Eylül 1913; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 379. Bu eserde her ne kadar Haşim Bey'in mebusluk yaptığı dönemlere ve siyasal durumuna ilişkin bilgiler doğru olsa da, onu tavsif edici bilgilerde yanlışlıklar ve tutarsızlıklar vardır. Örneğin Hama mebusluğuna ilişkin bilgi verilirken (s. 379), Haşim Bey'in etnik köken hanesine "Arap" ve açıklamalar hanesine de "Bedevî Dergâhı postnişini" olduğu yazılmıştır. Burdur mebusluğuna ilişkin bilgi verilirken ise (s. 366), aynı Haşim Bey için, etnik köken hanesine "Türk" ve açıklamalar hanesine "avukat" olduğu yazılmıştır.

54 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 1*, c. I, s. 142.

55 "Hama mebusu Haşim Efendi Paris Hukuk Fakültesi'nde tahsilde bulunuyor. Son sene imtihanlarını ikmâl etmek üzere. Telgrafla meclisin heyet-i umûmîyesinden mezuniyet talep ediyor. Telgrafnâme okuyorum: 'Meclis-i Mebusân Riyâset-i Celîlesine, Paris Hukuk Fakültesinin son sene imtihanlarını vermek üzereyim. Temmuz nihayetine kadar mezuniyet itasımı rica ederim' (...) Hama mebusu Haşim Bey'in mezuniyet talebi kabul edildi" (*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 1*, c. I, s. 212).

56 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 1*, c. II, s. 655.

57 "Münhal olan Şura-yı Devlet azalığına Cebel-i Lübnan müdde-i umûmîsi Selim Baz Efendi ile Hama mebusu Haşim Bey tayin olunmuşlardır. İşbu irâde-i seniye'nin icrasına Şura-yı Devlet Reisi memurdur" (BOA, İ.ŞD, nr. 122/1331/N-1, 6 Ağustos 1329/19 Ağustos 1913).

58 İsmail Hakkı Görelî, *Devlet Şûrası (Şura-yı Devlet)-(Danıştay)*, Yeni Matbaa, Ankara 1953, s. 30, 31.

59 BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, t.y. (bkz. dosyada yer alan 7 numaralı varak).

giren Halil [Menteşe] Bey bu işe önem veriyordu. İslahat fikrini hayata geçirebilecek bir kadro oluşturma gayreti içerisindeydi.⁶⁰ Haşim Bey de bu kadroda yer aldı. Yapılan çalışmalarda büyük emeği geçti. Bunlardan ilk zikredeceğimiz memur yargılanmalarının adli yargıya intikalidir. Evvelden memurların görevlerinden kaynaklanan ya da görevleri sırasında işlemiş oldukları suçlar nedeniyle yargılanmaları Şura-yı Devlet'te yapılıyordu. 4 Şubat 1329 (17 Şubat 1914) tarihli “Memurîn Muhakematı Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat” ile memurların görevlerinden kaynaklanan yahut görevleri sırasında işlemiş oldukları suçlardan ötürü yargılanmaları adli yargıya bırakıldı.⁶¹ Memurlar hakkında ilk tahkikatın idari makamlarca yapılması esası getirildi. Bu tahkikat neticesinde son tahkikatın yapılmasına karar verilmedikçe adli makamlar bunlar hakkında herhangi bir takibat yapamayacaktı.⁶² Şura-yı Devlet nezdindeki temyiz, istinaf ve bidayet mahkemeleri de ilga edildi.⁶³ Haşim Bey, Şura-yı Devlet'in yapısında önemli bir değişikliğe neden olan bu işte emeği geçenlerdendi.⁶⁴ Atılan bu adım, yaklaşık üç yıl sonra gerçekleştirilen şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanması işine benzerdir. İki yenilikte aktörler aynıdır. İlkinde Şura-yı Devlet Reisi olan Halil [Menteşe] Bey, ikincisinde Adliye Nazırı'dır. Yine ikisinde de Haşim Bey'in katkısı vardır. Daha da önemlisi atılan adımların ikisi de yargı birliğini sağlamaya yöneliktir.⁶⁵

Şura-yı Devlet'in ıslahı için Fransa'dan istifade de düşünülmüştü. Bu bağlamda *Conseil d'État*'nın (Fransız Yüksek İdare Mahkemesi) teşkilat ve görevleri ile çalışma usulü incelenecekti. Bu iş için Haşim Bey Paris'e gönderildi.⁶⁶ Tahsilini tamamladığı Fransa'ya bu sefer Şura-yı Devlet'in istifadesi için gitmiş oldu.⁶⁷ Bu seyahat neticesinde teşkilatın ıslahı hakkında teklif-

60 Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Danıştay (Şura-yı Devlet)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13 (Güz 2006), s. 87.

61 Hayri Orhun, *Türkiyede Devlet Memurlarının Hukuki Rejimi*, İç İşleri Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1946, s. 140; Belkis Konan, *Osmanlı Devleti'nde İdari Yargının Gelişimi*, Statü Yayıncılık, Ankara 2013, s. 165.

62 Bununla adli ve idari kuvvetlerin ayrılığının ve bağımsızlığının da sağlandığına dair bkz. Orhun, *a.g.e.*, s. 141.

63 Göreli, *a.g.e.*, s. 31.

64 “Seyyid Haşim Bey”, s. 754.

65 Memurîn Muhakematı Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat'in yargı birliği fikrinin ürünü olduğuna dair bkz. Orhun, *a.g.e.*, s. 141.

66 Şu yazıda Fransa'ya gönderilen kişi sehven “Haşmet Bey” olarak belirtilmiştir. Bkz. Tural, *a.g.m.*, s. 87.

67 Konuya ilişkin olarak Şura-yı Devlet Reisi Halil [Menteşe] Bey'in sadarete gönderdiği 14 Mayıs 1914 tarihli yazı şu şekildedir: “Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir. Fransa Şura-yı

lerini içeren bir rapor sundu.⁶⁸ Bu alandaki çalışmaları ve birikimi ilerleyen yıllarda yapılacak olan yasama faaliyetleri bakımından önemli bir yerde olmasına neden olmuştur.⁶⁹ Şura-yı Devlet'in ıslahını zaruri addeden Haşim Bey bu konudaki fikirlerinin özetini, Meclis-i Mebusan'ın 8 Şubat 1916 tarihli birleşiminde, Şura-yı Devlet bütçesi görüşülürken yapmış olduğu konuşmada şu şekilde dile getirmiştir:

“(…) Şura-yı Devlet, başka memleketlerde bir maksad, bir gaye ile tesis olunur. Bu maksad ve gaye de efrâdın hukukunun muhafaza ve sıyânetidir. Efrâd, hükümetin kuvvetli teşkilatı karşısında her gün düçâr-ı tecavüz olmak ihtimali vardır. Bu ihtimali men etmek üzere birtakım tertibat alınır. Devletin velâyet-i âmmesini tanzim ederler ve onun sûret-i isti'mali için birtakım merasim ve eşkâl vaz ederler. İşte bu merasim ve eşkâl, hükümet memurları tarafından takip ediliyor mu, edilmiyor mu ve ona nazaran muamelat icra olunuyor mu, olunmuyor mu? Bu meseleyi tedkik etmek Şura-yı Devletin akdem-i vezâifidir. Şura-yı Devletin şekli-i hâzırı, bu gibi tedkikâtı yapmaya müsait değildir. Vazifesi, beyhûde yere, bazı istişârî muamelat hakkında re'yini vermekten ibaret kalmaktadır.”

Haşim Bey konuşmasının ardından hükümetten bu konudaki çalışmalara ilişkin bilgi istemiştir. Dahiliye Nâzırı Mehmet Halid Bey, hükümetin de Haşim Bey gibi düşündüğünü ve kanun hazırlıklarının devam ettiğini belirtmiştir.⁷⁰ Belirtelim ki, Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan ve Şura-yı Devlet'in teşkilat ve görevlerini geniş biçimde ele alıp düzenleyen 20 Şubat 1918 tarihli kanun tasarısı Meclis-i Mebusan'a gönderildiyse de kanunlaşmamıştır.⁷¹ Bu teşebbüslerin akîm kalması nedeniyle, imparatorluğun son

Devleti'nin vezâif ve teşkilât ve suret-i ifâ-yı vezâifini tedkik ve tettebbu' ile mükemmel bir rapor vermek ve bundan bizim Şura-yı Devletce istifâde olunmak üzere Maliye ve Nâfia dairesi azasından Seyyid Haşim Beyefendi Paris'e i'zâm edilmekte bulunduğu cihetle kendisine lazım gelen teshilâtın irâesi zımında Hâriciye Nezâret-i Celilesinden Paris Sefâret-i Seniyesi'ne bir tavsiyename-i resmî i'tâsına müsaade ve irâde-i sâmiye-i cenâb-ı Sadâret-penâhileri bidiriğ buyurulmak bâbında emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir” (BOA, BEO, nr. 4284/321285, 1 Mayıs 1330/14 Mayıs 1914).

68 “Seyyid Haşim Bey”, s. 754.

69 Şura-yı Devlet'in vazife ve teşkilatı hakkında hazırlanan kanun layihaları ve bunların Haşim Bey ile olan ilişkisi için bkz. Rüştü Aral, “Yargı Yönünden Danıştay'ın Gelişimi”, *Yüzyıl Boyunca Danıştay*, TTK Basımevi, Ankara 1968, s. 259, 259/n.96, 260, 369/n. 318.

70 (Çevrimiçi), www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_mmb.goruntule?sayfa_no_ilk=531&sayfa%20_no_son=531&sayfa_no=531&v_meclis=61&v_donem=3&v_yasama_yili=ic02&v_cilt=c001&v_birlesim=025, 15 Mart 2014.

71 Görelî, *a.g.e.*, s. 31; Ali Akyıldız, “Şura-yı Devlet”, *DİA*, c. XXXIX, s. 238.

devrinde Şura-yı Devlet'te, Haşim Bey'in de gerekli gördüğü değişiklikler gerçekleştirilememiştir.⁷²

Bu dönemde Haşim Bey, olağan görevi ve ıslahat çalışmaları dışında da işler görmüştür. Hüdavendigâr ve Ankara vilayetleriyle İzmit, Karesi, Kütahya, Eskişehir, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Niğde livaları dâhilindeki Ermenilerin tehciri sırasında, memur ve jandarmadan kaynaklanan suiistimali tahkik ve suçu sabit olanları Divan-ı Harb'e göndermekle görevli komisyon üyeliği bu bağlamda zikrolunabilir.⁷³ İstanbul dışında olmayı gerektiren bu göreve başlasa da, hastalığı bu görevi yürütmesine mani olmuştur.⁷⁴

D. Hukuk Muallimliği

Onun en önemli yönlerinden biri olan hukuk muallimliğinin başlangıcı da Şura-yı Devlet azalığı dönemine denk gelir. İlk olarak Mekteb-i Mülkiye'de, sonrasında Hukuk Fakültesi'nde “Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye” dersleri verdi. Hukuk Fakültesi'nde, ölümüne kadar devam edeceği bu göreve, Burdur mebusluğu döneminde “Hukuk-ı İdare” dersi muallimliği de eklenmiştir.

72 Güven Dinçer, “Danıştay ve Tarihçesi”, *Ankara Barosu*, XXV/3 (1968), s. 448. Belirtelim ki, İmparatorluk döneminde atılan adımların ve İmparatorluk dönemi hukukçularının, Cumhuriyet dönemi yeniliklerinde de önemli etkilerinin olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla, diğer birçok alanda olduğu gibi, Danıştay'ın teşkilat ve görevlerine ilişkin olarak Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yeniliklerin, geçmişe uzanan bir zincirin halkaları olduğunu belirtelim. Şüphe yok ki, o zincirin geçmişteki halkalarından bir ve hatta birkaçı da Haşim Bey'in çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Ulaştığımız bu neticenin dayanakları için Haşim Bey'in Şura-yı Devlet'in ıslahına ilişkin yürüttüğü faaliyetlere ilişkin açıklamalarımıza ve ayrıca yukarıda n. 69'a müracaat ediniz.

73 Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından Şura-yı Devlet Riyaseti Vekâlet-i Celilesine gönderilen ve belirtilen günde Haşim Bey'in Dahiliye Nezaretinde bulunmasına izin verilmesinin istendiği, 12 Eylül 1331 (25 Eylül 1915) tarihli yazı komisyonun üyeleri ile görevleri ve görev sahalarına ilişkin bilgi içermektedir: “Hüdavendigâr ve Ankara vilayetleriyle İzmit Karesi, Kütahya, Eskişehir, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Niğde livaları dahilindeki Ermenilerin sevki esnasında vazife-i memurelerini suistimal eden ve ve muhâlif-i kanun efâli müşâhied olan memurın ve jandarma hakkında tahkikât-ı lâzime icrasıyla cürümleri sabit olanları evrâk-ı tahkikiyyeleriyle birlikte Divan-ı Harblere tevdi' eylemek üzere Adliye Nezaret-i Celilesi müsteşarı Azmi Bey'in riyaseti altında Şura-yı Devlet azasından Seyyid Haşim ve Jandarma binbaşısı Gâlib Bey'den müteşekkil bir komisyonun vilâyat ve elviye-i mezkûreye izâmı takarrür eylemiş olmağla mûmaileyh Seyyid Haşim Bey'in 14 Eylül 1331 Pazartesi günü ba'de'z-zuhur saat üçde Nezâret-i âciziye gelmesine müsaade buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir” (BOA, ŞD., nr. 1320/16, 12 Eylül 1331/25 Eylül 1915).

74 Haşim Bey'in yerine yine Şura-yı Devlet azasından İsmail Hakkı Bey atanmıştır. Bu sırada komisyon Niğde'dedir (BOA, DH. ŞFR, nr. 58/38, 3 Teşrin-i Sâni 1331/16 Kasım 1915; BOA, ŞD, nr. 4385/328816, 4 Teşrin-i Sâni 1331/17 Kasım 1915).

Haşim Bey'in yenilikçi yönü bu görevi esnasında da zuhur etmiş ve Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye dersini mahkeme teşkilatı, sulh, icra ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin ilgili bahisleri ile ilmi ve sistematik bir düzene koymayı başarmıştır. Hukuk-ı İdare derslerinde de, alandaki yetkinliği ile büyük başarılar sağlamıştır.⁷⁵ Haşim Bey muallimlik görevini ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Ölümünün ardından kendisinden boşalan Hukuk-ı İdare dersi muallimliğine Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref [Özkan] Bey seçilmiştir.⁷⁶ Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye dersi muallimliğine ise o sırada muavinlikte bulunan ve Cumhuriyet döneminde bu disiplinin önde gelen isimlerinden olan Mustafa Reşit [Belgesay] Bey seçilmiştir.⁷⁷

E. Burdur Mebusluğu

Haşim Bey'in son görevi mebusluk idi. Meclis-i Mebusân'ın III. döneminde İttihad ve Terakki'den Burdur mebusu oldu.⁷⁸ Böylelikle iki yıldan fazla süren Şura-yı Devlet azalığına veda ediyordu.⁷⁹ Seçim mazbatası, meclisin 2 Aralık 1915 tarihli oturumunda okundu ve mebusluğu kabul olundu.⁸⁰

Mecliste yaşanan tartışmalarda, meselelerin hukuki yönünü açıklamadaki başarısı tutanaklara yansımıştır.⁸¹ Bununla birlikte, onun faaliyeti elbette ki mecliste görüş bildirmekle sınırlı değildi. Haşim Bey, ilk mebusluğunun

75 "Seyyid Haşim Bey", s. 754.

76 Yapılan oylamada, Mustafa Şeref [Özkan]'ın ardından en çok oy alan isim o sırada Adliye Nezareti müsteşarı olan Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'dir (*Tercüman-ı Hakikat*, 23 Teşrin-i Evvel 1333 (23 Ekim 1917), s. 2).

77 *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Teşrin-i Evvel 1333 (23 Ekim 1917), s. 2; *Tanin*, 24 Teşrin-i Evvel 1333 (24 Ekim 1917), s. 2.

78 "İttihat namzetleri Keşşâf Efendi ve Haşim Bey'in (...)" (BOA, DH.ŞFR, nr. 422/148, 23 Mart 1330/5 Nisan 1914); Demir, *a.g.e.*, s. 366.

79 "Mumâileyh 1 Teşrin-i Sâni 1331 (14 Ekim 1915) tarihinde tekrar mebusan azalığına intihab ve tayin buyurulmasına mebni tarih-i mezkûrda Şura-yı Devlet'ten infikâk etmiştir" (BOA, ŞD. SAİD, nr. 12/9, t.y.) (bkz. Sicill-i ahvâl dosyasındaki 7 numaralı evrak).

80 Hukuk tarihimizin önemli isimlerinden Seydişehirli Mahmud Esad Efendi'nin Isparta mebusluğu da aynı oturumda kabul olunmuştur (*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İctima Senesi 2*, TBMM Basımevi, Ankara 1991, c. I, s. 72). Mahmud Esad Efendi hakkında bilgi için bkz. Ali Adem Yörük, "Hukuk Tarihi Dersinin İhdası ve Mahmud Esad Seydişehirli", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXX/1 (2012), s. 479-493; Murtaza Köse, "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (2003), s. 207-217.

81 Haşim Bey'in konuşmalarına şu linkten ulaşılabilir: (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_mmb.tutanak_hazirla?v_mecelis=61&v_donem=3&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=BURDUR&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=, 2 Mart 2014.

aksine bu dönemde oldukça etkindir. Esasında o yıllarda, Fransa’da tahsil görmüş olan hukukçuların adli teşkilat ve kanunlarımızın ıslahında rolleri büyüktü. Tengirşenk, Adliye Nezareti müdürlüklerini Fransa’da tahsil ve staj görmüş olan hukukçuların işgal ettiğini, bunların her birinin kendi birimlerini ıslah ettikten sonra hep birlikte kanunların ıslahı ve ikmalî işine giriştiklerini belirtmektedir. Şüphesiz ki bu adımların atılmasında Adliye Nazırı Halil [Menteşe] Bey’in katkısı büyüktür.⁸² Haşim Bey de, hukukun ve hukuk teşkilatının ıslahına yönelik çalışmalarındaki doğal yerini aldı. Bunda reformist yönünün yanı sıra, alanındaki yetkinliği de etkindir. Adliye Encümeni ile Adliye Nezareti’nde kurulmuş olan Tadil ve İkmâl-i Kavanîn Heyeti’nde ve onun Tali Komisyonu’nda görevliydi. Ahmed Selahaddin Bey, Haşim Bey’in de dahil olduğu, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*’nin zamanın ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilmesi, geliştirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi amacıyla kurulan komisyona ilişkin bilgi verirken, Osmanlı ve Avrupa medeni hukuklarına vakıf olmayı bu komisyon üyelerinin ortak özellikleri arasında saymaktadır.⁸³ O, bu dönemde Şura-yı Devlet’in vazife ve teşkilatı hakkında kanun layihası hazırlamakla görevli bir komisyonda da çalışmıştı.⁸⁴ İktisadi hayatın düzenlenmesi ve geliştirilmesi amacı ile alınacak tedbirler ve hazırlanacak mevzuata ilişkin yapılacak çalışmalar hakkında hizmet görecektiği istişari bir heyet niteliğindeki İktisâdiyât Meclisinde de görevliydi.⁸⁵ Yine, Darülaceze İdare Meclisi⁸⁶ gibi heyetlerde de görevi vardı.⁸⁷ İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin İstanbul Merkez

82 Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 131, 132.

83 Bu komisyonun başkanı Kastamonu mebusu ve eski Adliye Nazırı Necmeddin Molla Beydi. Komisyonda aza-yı kiramdan Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Sadeddin Bey, Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Celilesi müsteşarı Şeref Bey, İ’lâmât-ı Şer’iye müdürü Ali Bey, Beyoğlu Sulh hakimi Abdurrahman Münib Bey, İstinâf-ı Hukuk azasından Yusuf Ziya Bey, Umûr-ı Hukukiye müdür muavini Haralambos Efendi vardı. Hukuk Fakültesi’nden de Meşihat-i Aliyye müsteşarı ve müderris Ebululâ Bey, İzmir mebusu ve müderris Seyyid Bey, Burdur mebusu ve müderris Haşim Bey, Saruhan mebusu ve müderris Mustafa Fevzi Efendi, Karahisar mebusu ve müderris Muammer Raşid Bey, müderris Mişon Efendi ve re’y-i istişari ile aza müderris Erich Nord Beyler katılmışlardı (A[hmed] S[elahaddin], “Şuûn-ı Hukukiye”, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1/2 (Mayıs 1332), s. 221). Tengirşenk, Haşim Bey’in Ebululâ, Muammer Raşid, Abdurrahman Münib beylerle birlikte Seyyid Bey’in başkanlığında kurulan *Kanun-ı Medenî Tali Komisyonu*’nda çalıştığından, bu komisyonun ilk layihasını hazırlayıp bastırma da savaş mağlubiyeti nedeni ile çalışmaların akamete uğradığından bahsetmektedir (Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 132).

84 Aral, *a.g.m.*, s. 259/n.96.

85 BOA, İ.DUİT, nr. 54/51, 31 Teşrîn-i Sâni 1332/13 Aralık 1916; BOA, İ.DUİT, nr. 54/51, 4 Kanun-ı Evvel 1332/17 Aralık 1916.

86 BOA, DH.UMVM, nr. 138/21, 14 Nisan 1332/27 Nisan 1916.

87 “Seyyid Haşim Bey”, s. 754.

Heyeti azasıydı.⁸⁸ Aynı zamanda Hukuk Fakültesi'nde muallimlik görevi de devam ediyordu.⁸⁹

Haşım Bey, şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezâreti'ne bağlanması ile neticelenen fikrî hareketin öncülerindedir. Çıkarıldığı *Hukuk Mecmuası*'nda kaleme aldığı "Vahdet-i Kazâ Meselesi" başlıklı makale ile bu hareketi başlattığı belirtilir.⁹⁰ Şura-yı Devlet üyeliği dönemindeki bu başlangıç, mebusluk döneminde yine onun imzası ile neticeye ermiştir. Zira sürecin son yazısı olan "Adliye Encümeni Mazbatası" Haşım Bey'in kaleminden çıkmıştır.⁹¹ Meclis-i Mebusan'ın 24 Şubat 1917 tarihli birleşiminde "Mehakim-i Şer'îyyenin Adliye Nezaretine Rabtına Dair Kanun Layihası" kabul edildi. Böylelikle kaza işleri bir mercide toplanarak Haşım Bey'in ifadesi ile "taaddüd-i merci'den mütevellid mahâzîr ve müşkilâtın ref'î" sağlanmış oldu.⁹² Bu, reform niteliğinde bir işti.⁹³ Bununla birlikte, elde edilen netice uzun ömürlü olamadı. 1919 yılında şer'îye mahkemelerinin Şeyhülislamlığa bağlanması ile eski hale geri döndü.⁹⁴ Haşım Bey'in bu son mebusluğu ömrünün de son dönemi idi. Bu dönem onun ölümü ile son buldu. Haşım Bey'in ölümünün ardından boşalan Burdur

88 *Vakit*, 5 Teşrin-i Sani 1917, s. 2.

89 Bununla birlikte Haşım Bey'in hizmetleri memleket sınırları ile sınırlı da değildi. 7 Mayıs 1332 (20 Mayıs 1916) tarihinde iade-i ziyaret amacıyla Berlin'e hareket eden heyette de yer almıştır. Bu heyette, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından Reis vekili Hüseyin Cahid Bey, Hudeyde mebusu Hasan Rıza Paşa, Sivas mebusu Doktor Ömer Şevki Bey, Burdur mebusu ve müderris Seyyid Haşım Bey, İzmir mebusu ve müderris Seyyid Bey, İstanbul mebusu Salah Cimcoz Bey, Kangırı mebusu Mustafa Nedim Bey vardı (A[hmed. S[elahaddin], a.g.m., s. 222; BOA, HR.SYS, nr. 2420/61, 16 Mayıs 1916). Bu seyahatte tercümanlık vazifesini yürüten Karl Süsseim, ilgi çekici diyaloglara hatıratında yer vermiştir. Bununla birlikte, bu hatıratta, Haşım Bey'in Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde "Uluslararası Hukuk" hocası olduğu belirtiliyor. Onun Seyyid ve Bedevî tarıkına mensup bir aileden geldiğine atıf yapılmadan, Şii olduğu aktarılıyor. Safevi olduğuna dair bir iddiadan bahsediliyor. Biz çalışmamızda esas aldığımız belge ve diğer kaynaklarda bu bilgilere rastlamadık. Söz konusu kaynağa temkinli yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz (Barbara Flemming, Jan Schmidt (haz.), *The Diary of Süsseim (1878-1947): Orientalist Between Munich and Istanbul*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2002, s. 155-159). Haşım Bey'in birtakım resmi olmayan görevlerinin de olduğuna dair bkz. "Seyyid Haşım Bey", s. 754.

90 "Seyyid Haşım Bey", s. 754. Söz konusu makale derginin ilk yazısıdır. Bkz. *Hukuk Mecmuası*, I/2 (Eylül 1331), s. 1-6.

91 "Seyyid Haşım Bey", s. 754. Gerek Şura-yı Devlet Reisi iken gerekse Adliye Nazırı iken birçok yeniliğe imza atan Halil [Menteşe] Bey'in bu dönemde Adliye Nazırı olduğunu tekrar hatırlatalım (Fethi Gedikli, *Şura-yı Devlet: Belgeler, Biyografik Bilgiler ve Örnek Kararlarıyla*, Öncü Kitap, Ankara 2008, s. 206).

92 Seyyid Haşım, "Adliye Encümeni Mazbatası", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, II/10 (Eylül/Teşrin-i Evvel 1333/1917), s. 801.

93 Gedikli, *a.g.e.*, s. 206.

94 M. Âkif Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *DİA*, c. XXVII, s. 344.

mebusluğuna İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâtib-i Umûmîsi Mithat Şükrü [Ble-
da] Bey gelmiştir.⁹⁵

IV. Ölümü

Haşim Bey'in yoğun mesaisi, sıhhatine gereken özeni göstermesine en-
gel oldu.⁹⁶ Doğal olarak rahatsızlığı birden bire ortaya çıkmamıştır. Evvelden
de zaman zaman kendisini yoklamakta idi.⁹⁷ Buna karşın, ciddi bir tedavi al-
tına girmesi ölümüne yaklaşık üç ay kala söz konusu oldu.⁹⁸ Hastalığının şid-
detini arttırdığı günlerde tedavi için İsviçre'ye gitti.⁹⁹ Evvelden, II. Yurtçular
Derneği münasebeti ile gitmiş olduğu İsviçre, kapılarını ona son kez açıyor-
du. Tedavisi Zürih'teki bir hastanede gerçekleştirilecekti. Burada doktorlar
hastalığına seretan (kanser) teşhisi koydular. Haşim Bey, zaruri addedilen
bir ameliyat geçirdi; ancak sonuç hiç de iç açıcı değildi. Kanseri uru, karnında
gelişmiş ve kısmen de bağırsaklarını tahrip etmişti. Hastalığın bu denli ileri
bir aşamada olması nedeni ile hasta kendi haline bırakıldı.¹⁰⁰ Bir zamanlar
Mekteb-i Sultani'nin en güçlü adamı şimdi kanser karşısında yenik düşmüş-
tü. Üneydın'ın dediği gibi: “Seyyid Haşim gibi bir adamı genç yaşta kanserin
kemireceğini kim tahmin edebilirdi ki (...)”.¹⁰¹ Nihayet 7 Ekim 1917 tarihinde
Haşim Bey ebediyete göçtü.¹⁰² Öldüğünde henüz 35 yaşında idi.¹⁰³ Ölümü ile

95 BOA, İ.UM, nr. 12-2/4-35. 138/21, 14 Nisan 1332/27 Nisan 1916.

96 “Seyyid Haşim Bey”, s. 754.

97 Ermenilerin sevkleri esnasında vuku bulan suiistimalin tahkiki amacıyla kurulan
komisyonda görevli iken hastalığı nedeniyle Anadolu'da bulunan heyetten ayrılarak
İstanbul'a döndüğünü yukarıda belirtmiştik. Konuya ilişkin belgelerde hastalık zikredilse
de, ne olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Bkz. BOA, DH. ŞFR, nr. 58/38, 3 Teşrin-i
Sâni 1331/16 Kasım 1915; BOA, ŞD, nr. 4385/328816, 4 Teşrin-i Sâni 1331/17 Kasım 1915.

98 “Müessif Bir Ziya”, s. 3.

99 “Müessif Bir Ziya”, s. 3.

100 “Merhum Seyyid Haşim Bey”, *Tesvîr-i Efkâr*, 5 Teşrin-i Sâni 1917, s. 1.

101 Üneydın, *a.g.e.*, s. 25.

102 “Müessif Bir Ziya”, s. 3.

103 Haşim Bey'in naaşı Viyana üzerinden İstanbul'a getirilmiş ve 5 Kasım 1917 tarihinde
Beylerbeyi Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından orada bulunan Bedevî Dergâhına
defnolunmuştur. Cenaze törenine Sadrazam Paşa adına yaveri Ömer Abdülkadir, Hariciye
Nazırı Ahmet Nesimi, Adliye Nazırı Halil, Posta ve Telgraf Nazırı Haşim beyler; Meclis-i
Ayan ve Mebusan üyelerinden bazıları; Şura-yı Devlet üyelerinden bazıları; İttihat ve
Terakki Merkez-i Umumisi üleriyle katib-i umumisi vs. sevenleri katılmıştır (*Vakit*,
24 Teşrin-i Evvel 1917, s. 2; *Vakit*, 5 Teşrin-i Sani, 1917, s. 2; *Vakit*, 6 Teşrin-i Sani, 1917,
s. 2; *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Teşrin-i Sani 1917, s. 2). Cenazeye Sadrazam Paşa'nın
katıldığı yönünde bkz. *Sabah*, 6 Teşrin-i Sani 1917, s. 1. Haşim bey'in kabri dergâhın türbe
kısmındadır. Burada sekiz sanduka vardır. Sandukalardan yedisinde isim vardır. Buna göre
girişten başlayarak sırasıyla, 1. sırada babası Mehmed Said Efendi, Hüseyin Hıfzı Efendi,

memleket önemli bir evladını yitirmiş oldu.¹⁰⁴

Haşim Bey, esmer, siyah sakallı, ince yapılı ve mütevazıydı.¹⁰⁵ İhtiyaç sahiplerine yardımda bulunmayı severdi.¹⁰⁶ Geride bir eş ve iki kız çocuk bıraktı. Erken yaştaki vefatı sevenlerini üzmüştür.¹⁰⁷ Ölümünün ardından *Türk Yurdu*'nda çıkan ve yazımızın başlığına da ilham kaynağı olan Hüseyinzade Ali [Turan] Bey'e ait şiir şu şekildedir:

Seyyid Haşim İçin

Ne felsefe ne de ulûm ve fûnûn
Sırr-ı mevî keşfe etmiyor imdad,
Dumanlar içinde söyler sufiyyûn;
Ey Tanrım, mazuruz, ederse feryâd!

Olmuştuk Haşim'in fazlına meftûn;
Kara haber etti cümleyi dilhûn;
Dediler: "Sureti yadigâr olsun",
Mümkün mü etmemek sîretini yâd!

Şaziye Hanım, 2. sırada kardeşi Seyyid Abdülmuttalib Efendi, annesi Zeynep Hanım, 3. sırada abisi Seyyid Nesib Efendi ve Haşim Bey bulunmaktadır. Haşim Bey'in yanında bir sanduka daha yer almakla birlikte bunda isim bilgisi mevcut değildir. Burada sandukalar üzerine sonradan konulan çerçevelerde yer alan bilgilerde birtakım yanlışlıklar mevcuttur. Haşim Bey'e ilişkin yazıda "Ahmedi Bedevi Dergahı Pos[t]nişinlerinden es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Haşimi Efendi Hazretleri" yazılmıştır. Burada görüldüğü üzere Haşim Bey'in ismi ve unvanı yanlış yazılmıştır. Seyyid Nesib Efendi'nin ismi ile Abdülmuttalib Efendi'nin unvanlarında da yanlışlıklar mevcuttur. Türbe'nin dış kısmında bulunan kitabeden türbenin ve mutfak bölümünün Şeyh Seyyid Mehmed Said Efendi'nin ecdâd-ı pâkine olan muhabbetinden ötürü Sultan Mehmed Reşad'ın dördüncü hazinedârı olan Dürefşân Kalfa hayratı olduğu anlaşılmaktadır.

104 Meclis-i Mebusan'da bu hususun ne şekilde dile getirildiğine ilişkin haber şöyledir: "Reis Bey devre-i tatiliye esnasında irtihal eden Burdur mebusu Seyyid Haşim ve İstanbul mebusu İsmet Beyler'in henüz vatana büyük hizmetler ifa edecekleri bir sinde gaybûbet etmelerini teessüflerle tezkâr ve ailelerine Meclis namına beyân-ı taziyet edilmesini teklif etmesi üzerine teklif-i mezkûr ittifak-ı ârâ ile kabul edildi" (*Tanin*, 11 Teşrin-i Evvel 1917, s. 3).

105 Haşim Bey'in fotoğrafları için bkz. "Seyyid Haşim Bey", s. 752; Baraz, *a.g.e.*, c. II, s. 304; *Yurtçular Yasası*, s. 8-9; *Tesvîr-i Efkâr*, 5 Teşrin-i Sâni 1917, s. 1.

106 *Sabah*, 10 Teşrin-i Evvel 1917, s. 3.

107 Ağabeyi Nesib Bey, Haşim Bey'in vefatının ardından taziyede bulunanların çokluğu nedeniyle aile adına bir teşekkür yazısı yayınlamıştır (*Tanin*, 7 Teşrin-i Sâni 1333, s. 2).

Fıkh ile hukukta vardı rüsûhu,
Göğsünde taşırdı adalet ruhu,
Levh hâtırına Hakk’ın sünûhu,
Ederdi ayât-ı Kur’ânı işhâd.

Ümmete aitti hüznü, sürûru,
Parlardı yüzünde Muhammed nuru,
Dilinde hakikat, söylerdi doğru,
Ederdi ihvânı her sözü irşad.

Bitmeden bir mabed yıkıldı sûtûn,
Nağmesi yarıda, sustu erganûn,
Genç iken ah oldu, toprağa medfûn,
O faziletler ki edilmez ta’dâd!..¹⁰⁸

V. Eserleri

A. Yazıları

Onun hukuk alanındaki olgunluğu, kaleme almış olduğu yazılarda kendini gösterir. Bıraktığı eserler kendisini hukukun belirli bir alanıyla sınırlamadığına ve hukukun temel bilimleri denilen hukuk tarihi, hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi gibi alanlarda da kaleminin kuvvetine delildir.¹⁰⁹ Ortaya koymuş olduğu sekiz yazıdan ikisinin Jhering’e ilişkin olması ilgi çekicidir.¹¹⁰ Ondan kalan sayıca az, kıymetçe çok nitelikteki yazılar ve içerikleri şu şekildedir:

1. “Akd ve İnikad 1”:¹¹¹ Haşim Bey ile Ahmed Esad (Arsebük) tarafından kaleme alınmıştır. Yazarın tespit edebildiğimiz ilk yazısıdır. Yazının amacı ve içeriği hakkında başlangıç kısmında şunlar ifade olunmuştur:

“Âtidedeki satırlar, bir akdin esbab ve şerâit-i hudusünü tedkik zımında yazılıyor. Maksad, Fransa kavanini ile kavanin-i Osmaniye’de işbu noktaya müteferri’

108 H[üseyin]zade, *a.g.e.*, s. 82. Şiirin varlığından haberdar olmamı sağlayan Prof. Dr. Fethi Gedikli’ye müteşekkirim.

109 Bu hususa iyi bir örnek için bkz. Seyyid Haşim, “Adliye Encümeni Mazbatası”, s. 792–803.

110 Nitekim kendisi Jhering’i “on dokuzuncu asrın en büyük sîmâ-yı hukukîsi” olarak tanımlamıştır (*Hukuk Mecmuası*, I/3–4 (Teşrin-i Sani-Kanun-i Evvel 1331), s. 197).

111 *Ceride-i Adliye*, II/28 (20 Kanûn-i Sani 1326), s. 1343–1348.

mesâilin izahıdır. Ne gibi sevâik-i ictimaiye insanlar beyninde bir râbıta-i hukukiye icadına sebebiyet vermiş? Bir malın teslimine veyahut ifa veya imtinâ-ı fiile bir şahsı mecbur kılan mezkûr râbıta-i hukukiye ne suretle vücut bulur? Saha-i tettebbu‘umuz işte bu noktalara inhisâr edecektir. Ancak Garp tesisât-ı kanunîsinin esaslarını Roma hukuku teşkil ettiğinden bahsimiz hakkında bir fikr-i icmâlî peydası Garbın bütün muvaffakiyyât-ı ictimâîsini temin eden Roma hukukunun ol babdaki nikatının hülâsaten arzına vâbestedir ki ilk makaleyi kısmen buna hasrediyoruz. Bu suretle anâsır-ı mukâyese elde edildikten sonra lazım gelen hükümlerin istidlâlini, ulûm-ı hâzıra meyânında makam-ı ihtişâmını daima muhafaza eden ilm-i celîl-i fıkha müntesib ulemâ-i mükerrerememizin himemât-ı güzîdelerine terk ediyoruz.”

Yazı başlığından ve başlangıcından devamının geleceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, şu ana kadar yaptığımız çalışmalarda yazının devamına rastlamadık.

2. “Hukuk’a Bir Nazar”:¹¹² Yazının birinci paragrafı yazılış gayesini yansıtır. İkinci paragrafta ise yazının içeriği hakkında fikir verilmiştir:

“Bu satırları yazmaktan maksad hukukun zamanımızdaki tarz-ı telakkisini ve menbaı itibarıyla mütehammil olduğu suver-i tefsiriyeyi ve tayin-i mebdei müşkil bir tarihten beri memleketimizde usulsüzlük dolayısıyla asr-ı hâzırın tevliid ettiği ihtiyacât ile telifi gayr-ı kâbil cereyanını imkân mertebesinde tavzih etmektir.

Her vesile ile hakkın sadası ismâ‘a çalışıldığı, istihsâl-i hak yolunda bazen fedâyı nefse kadar mücadele edildiği ve her zaman bir haktan bahsolunduğu halde bu sehhar ve munis kelimenin mefhumu vazihan anlaşılmamış ve hakkın mahiyeti, mümeyyiz alâmeti hakkında fikir i‘mâl edilmemiştir.”

Yazının devamında, başlangıç kısmına uygun bir şekilde, ağırlıklı olarak hak mefhumu üzerinde durulmuştur. Yazının sonundaki “bitmedi” ibaresinden devamın geleceği anlaşılrsa da devamına ulaşamadık.

3. “İslam Hukuku-Hükmi Şahsiyet I-II”:¹¹³ İki yazılık bir dizi şeklinde yayınlanan yazının başlangıç kısmında “İslam hukukunda hukuki şahsiyet nazariyesinin mevcut olup olmadığını tedkik edeceğiz; son zamanlarda ‘eşhâs-ı hükmiye’ meselesi şâyân-ı kayd bir ehemmiyet kesbettiği cihetle

112 *Bilgi Mecmuası*, I/3 (Kanun-i Sani 1329), s. 283–292.

113 *İslam Mecmuası*, I/4 (13 Mart 1330), s. 101–104; *İslam Mecmuası*, I/5 (27 Mart 1330), s. 130–133.

İslam hukuku buna ait bir bahsi şâmil midir? Bu cihetin araştırılmasına lüzum hasıl oluyor” denilerek yazının kaleme alınış gayesi ortaya konulmuştur. Yazıda, “Akd ve İn’ikad”de yer alan “anâsır-ı mukâyese elde edildikten sonra lazım gelen hükümlerin istidlâlini, ulûm-ı hazıra meyânında makam-ı ihtişâmını daima muhafaza eden ilm-i celîl-i fıkha müntesib ulemâ-i mükerreremimizin himemât-ı güzîdelerine terk eyliyoruz” şeklinde ifade edilen usule benzer bir yol tutulduğu söylenebilir. Nitekim yazı, “Görülüyor ki, hak bir kudret, tanzim edilmiş bir salahiyet addedilince ‘manevî şahsiyete’ mahal kalmıyor. Acaba İslam’da hangi mahiyeti haizdir?” sorusu ile bitmiştir.¹¹⁴

4. “Vahdet-i Kaza Meselesi”:¹¹⁵ *Hukuk Fakültesi Mecmuası*’nda, şer’iye mahkemelerinin Adliye Nezâreti’ne bağlanması ile neticelenen fikrî hareketin bu yazı ile başladığı belirtilmiştir.¹¹⁶ Yazıda mahkeme teşkilatında birlik sağlanmasının lüzumu üzerinde durulmuştur:

“Devletin Nizamî nâmı verilen mahkemeleriyle rekabet eder vaziyette Şer’î ismini taşıyan mahkemeler var; diğer taraftan fetvalar ısdarıyla hakk-ı teşri’ isti’mal olunuyor. Hakikatte ise gerek Şer’î ve gerek Nizamî mehâkimin kâffesi hukuk-ı medeniyeye müteallik mesâilden mütevellid münâza’âtı hal ediyor ve ahkâm-ı İslâmiye’den başka bir şey tatbik eylemiyor. Binâenaleyh cümlesi devlet-i İslâmiye’ye ait olan mehâkim arasından bu tefrik ref’ edilerek keşmekeş-i hâzıra nihayet verilmek lazımdır.”

5. “Kanunların Neshinden Mütevellid Mesâil”:¹¹⁷ Tenkîd-i Mukarrerât başlıklı kısımda yer alan yazı S.H. imzalıdır. Dolayısıyla yazının Haşim Bey’in kaleminden çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yazının *Hukuk Mecmuası*’nda yayınlanması ve içeriği de buna işaret etmektedir. Yazıda kanunların neshi meselesi ekseninde Şura-yı Devlet’in bir kararı değerlendirilmiştir. Yazıda, konu hakkında İslam hukuku bağlamında da bilgi verilmiş ve Fransız hukukundan da örnekler aktarılmıştır.

114 Yazının çeviriyazısı ve ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. bu sayıda Cihan Türker’in “Seyyid Haşim Bey’in ‘İslam Hukuku - Hükmi Şahsiyet’ Adlı Makalesi” başlıklı çalışması. Yazıya ilişkin fikirlerini paylaşarak katkıda bulunan değerli Arş. Gör. Cihan Türker’e müteşekkirim.

115 *Hukuk Mecmuası*, I/1 (Eylül 1331), s. 1–6; *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, II/10 (Eylül/Teşrin-i Evvel 1333), s. 787–792.

116 “Seyyid Haşim Bey”, s. 754. Yazıya ilişkin bir değerlendirme için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 290–291.

117 *Hukuk Mecmuası*, I/1 (Eylül 1331), s. 52–60.

6. “Jhering Hukuk’un Usulünde Nasıl Bir Tahavvül Yaptı”:¹¹⁸ Rudolp von Jhering (1818–1892) Haşim Bey’in ilgi duyduğu ve önem verdiği bir hukukçudur. Yazının başlangıcında da onun “on dokuzuncu asrın en büyük sîmâ-yı hukûkîsi” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ Jhering’in hukukçu kimliği ve fikirlerini yansıttığı bu yazıda özellikle Jhering’in eseri olan “Gaiyet Kanunu” üzerinde durulmuştur.

7. “Hukukun Tekâmülü”:¹²⁰ Jhering tercümesidir. Haşim Bey’in, *Hukukun Tekamülü* olarak adlandırdığı eser Jhering’in *Hukukta Gaye* adlı eseridir. Mecmuanın birinci ve ikinci sayılarında yer alan duyurularda söz konusu eserin tamamının bir yazı dizisi olarak yayınlanacağı belirtilse de bu mümkün olmamıştır. Mecmuanın son sayısında eserin birinci faslı olan “Gaiyet Kanunu” kısmı yayınlanmıştır. Jhering’in “Hukukta Gaye” adlı eserinde de ilk bölüm “Gaiyet Kanunu”na ilişkindir. Haşim Bey’in çevirisi ile söz konusu eser birbirine uyumludur.¹²¹ Ahmed Esad [Arsebük] de Jhering’in *Hukuk’ta Gaye* adlı eserine ilişkin çalışmasının başında, eserin önceden Haşim bey tarafından *Hukuk Mecmuası*’nda neşrine başlandığına işaret etmiştir.¹²²

8. “Adliye Encümeni Mazbatası”:¹²³ Haşim Bey’in ölümünün ardından *Hukuk Fakültesi Mecmuası*’nda “kıymet-i ilmiyesi” vurgulanarak yayınlanmıştır.¹²⁴ Yazının tam adı, “Mehakim-i Şer’iyyenin Adliye Nezaretine Rabtına Dair Layiha-i Kanuniye Hakkında Adliye Encümeni Mazbatası” şeklindedir. Mazbata muharriri Haşim Bey’in ifadesiyle değişiklik ile kaza işlerinin bir mercide toplanarak “taaddüd-i merci’den mütevellid mahâzir ve müşkilâtın

118 *Hukuk Mecmuası*, I/3–4 (Teşrin-i Sani–Kanun-i Evvel 1331), s. 197–215.

119 Haşim Bey’in kurduğu *Hukuk Mecmuası*’nda da, Jhering’in *Tekâmül-i Hukuk* adlı eserinin bir sonraki sayıdan itibaren yayınlanacağına ilişkin duyuruda bu, şu şekilde ifade olunmuştur: “İkinci sayıdan itibaren Garb hukukçuları nazarında on dokuzuncu asrın en büyük âlim-i hukuku tanınan Jhering’in *Tekâmül-i Hukuk* namındaki eserinin tercümesi tefrika edilecektir” (*Hukuk Mecmuası*, yıl 1, sy. 1, arka kapak iç yüz).

120 *Hukuk Mecmuası*, yıl 1, sy. 3–4 (Teşrin-i Sani–Kanun-i Evvel 1331), s. 216–227.

121 Karş. Rudolp von Jhering, *Der Zweck im Recht*, Druck Und Verlang von Breitkopf & Härtel, Leipzig 1877, c. I, s. xv, 3 vd. (Almanca metnin anlaşılmasında yardımcı olan Kübra Kalıpçı’ya teşekkür ederim).

122 Ahmed Esad [Arsebük], *Garb Hukuku Nazariyeleri. Birinci Kısım. Hukukta Gaye*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1927, s. 13.

123 *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, II/10 (Eylül/Teşrin-i Evvel 1333/1917), s. 792–803.

124 “Seyyid Haşim Bey”, s. 754.

ref‘i” amaçlanmıştır.¹²⁵ Osmanlı hukuk tarihi ve özellikle de hukukta modernleşme arayışları bakımından önemli bilgiler içerir.¹²⁶

B. Hukuk Mecmuası

Şura-yı Devlet azalığı görevinin bitimine iki ay kala çıkarmaya başladığı *Hukuk Mecmuası* adlı dergi de burada zikrolunması gereken eserlerdendir. Derginin kurucuları Haşim Bey, Mustafa Şeref, Muammer Raşit, İbrahim Bahaeddin, Ahmet Selahaddin, mesul müdürü Haşim Bey’dir.¹²⁷ Derginin çıkarılmasına birçok önemli isim katkıda bulunmuştur.¹²⁸ Dergi toplamda dört sayı çıkabilmişse de oldukça etkin ve zengin bir içeriğe sahiptir.¹²⁹ *Hukuk Fa-*

125 Seyyid Haşim, “Adliye Encümeni Mazbatası”, s. 801.

126 Mazbataya ilişkin bir değerlendirme için bkz. Ekinci, *a.g.e.*, s. 293.

127 Bkz. *Hukuk Mecmuası*, I/2 (Teşrin-i Evvel 1331), kapak.

128 Dergi kapağının iç yüzünde “Muavenet-i Tahririyeleri Temin Olunan Zevât” başlığı altında alfabe sırasına göre verilen isimler şöyledir: 1. İbrahim Bahaeddin Bey (Emniyet-i Umumiye Ta’kibât-ı Adliye Müdürü [3-4. sayılarda bu kısımda ismi yer almamaktadır. Bununla birlikte ön kapakta derginin kurucuları kısmında ismi vardır]), 2. Ebul’ulâ Bey (Meşihat Mektupçusu ve Hukuk Fakültesi Muallimlerinden), 3. Ahmed Esad Bey (Adliye Nezareti Umur-ı Hukukiye Müdürü), 4. Celaleddin Arif Bey (Vükelâ-yı De’âviden ve Hukuk Fakültesi Muallimlerinden), 5. Hüsameddin Haydar Bey (Adliye Sicil Müdürü), 6. Hüseyin Münir Bey (Emniyet-i Umumiye Kalem-i Mahsus Müdürü [3-4. sayılarda “Ticaret Nezareti Sigortalar Müdürü” şeklinde]), 7. Zühdü Bey (Maliye Mektebi Müdürü [2. ve 3-4. sayılarda, “Hukuk Fakültesi Muallimlerinden” şeklinde]), 8. Suad Bey (Hariciye Umûr-ı İdariye Müdür-i Umûmîsi), 9. Sadeddin Bey (Defter-i Hakanî Emîni [2. ve 3-4. sayılarda “Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi” şeklinde]), 10. Seyyid Nesib Bey (Ceza Mahkemesi Azasından [2. ve 3-4. sayılarda “Hukuk Fakültesi Muallimlerinden” şeklinde]), 11. Şükrü Bey (Muhacirîn Müdürü), 12. Şevket Efendi (Hukuk Fakültesi Muallimlerinden [3-4. sayılarda “Fetva Emaneti Mümeyyizlerinden” şeklinde]), 13. Ziya Bey (Şura-yı Devlet Başkâtibi), 14. Ziya Gökâlp Bey (Darülfünun Edebiyat Fakültesi Muallimlerinden), 15. Tahir Bey (Adliye Umûr-ı Cezaiye Müdürü), 16. Ali Baş Hempa Bey (Şura-yı Devlet Azasından), 17. Feyz Daim Bey (İkinci Ticaret Mahkemesi Azasından), 18. Mehmed Celal Bey (Şura-yı Devlet Azasından), 19. Mehmed Arif Bey (Vükelâ-yı De’âviden), 20. Mahmud Esad Efendi (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi [2. ve 3-4. sayılarda “Darülfünun Muallimlerinden” şeklinde]), 21. Midhat Bey (Ganâim-i Bahriye Mahkemesi Hükümet Komiseri [3-4. Sayılarda “Ticaret Müdür-i Umûmîsi” şeklinde]), 22. Mustafa Efendi (Şura-yı Devlet Azasından), 23. Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan Mebusu ve Hukuk Fakültesi Muallimlerinden), 24. Münir Bey (Bâb-ı Âli Hukuk Müşaviri), 25. Nazım Bey (Posta ve Telgraf Nezareti Hukuk Müşaviri), 26. Nusret Bey (Hukuk Müşavirliği Kalemi Müdürü), 27. Yusuf Kemal Bey (Adliye Heyet-i Teftişiyeye Reisi [3-4. sayılarda “Adliye Müsteşarı” şeklinde]). Bkz. *Hukuk Mecmuası*, I/1 (Teşrin-i Evvel 1331), ön kapak/iç yüz. (Derginin diğer sayılarındaki farklılıklar köşeli parantezle aktarılmıştır. Bunlar için 2. sayıda ön kapak/iç yüz, birlikte yayınlanan 3-4. sayılar için arka kapak/iç yüz kısımlarına müracaat ediniz).

129 Ahmed Esad (Arsebük), *Hukuk Mecmuası*’ndan bahsederken “galiba ancak iki nüsha intişar edebilen” dese de derginin tespit edebildiğimiz dört sayısı mevcuttur (*age*, s. 13).

kültesi Mecmuası'nda, derginin şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanması ile neticelenen fikri hareketi başlattığı yazılıdır.¹³⁰ Esasında bu iddiadaki haklılık, derginin ilk yazısının Haşim Bey'in "Vahdet-i Kazâ Meselesi" başlıklı makalesi olmasından da anlaşılır.¹³¹ Önemine binaen dergide yayımlanan yazıların listesini veriyoruz:¹³²

Sayı 1 (Eylül 1331):

1. Seyyid Haşim (Şura-yı Devlet azasından ve Hukuk Fakültesi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane muallimlerinden), "Vahdet-i Kazâ Meselesi", s. 1-6.
2. Mustafa Şeref (Konya mebusu ve Hukuk Fakültesi muallimlerinden), "Hakk-ı Teşri' ve Tekâmülü", s. 7-16.
3. Münir (Bâb-ı Âlî hukuk müşaviri), "Esîr-i Harb", s. 17-23.

Bununla birlikte arşivde rastladığımız 1 Mayıs 1337 tarihli bir varakta "Bâlâda muharrer *Hukuk Mecmuası*'nın beşinci ve altıncı numaralarından ambarda mevcudu kalmadığından Matbaa-yı Âmireden talep edilmesi ma'ruzdur efendim" denilmiş ve bunun üzerine düzenlenen diğer bir belgede "*Hukuk Mecmuası*'nın beşinci ve altıncı numaralarından ellişer adedinin irsâli ricasıyla işbu müzekkere Matbaa-i Âmire müdiriyet-i celilesine tevdi' kılındı" yazılmıştır (BOA, MF.MKT, nr. 1242/72, 1 Mayıs 1337/1 Mayıs 1921). Evrakta bahsolunan *Hukuk Mecmuası*'ndan hangi yayının kastedildiği net olarak anlaşılammaktadır. Bilindiği üzere İlyas Matar ile İlyas Resam tarafından çıkarılan *Hukuk* adlı bir mecmua daha vardır. Haşim Bey'in çıkardığı mecmuanın tam adının *Hukuk Mecmuası* olması ve basım yerinin de evraktakine uygun bir şekilde Matbaa-i Amire olması bu husustaki şüphemizi arttırmaktadır. Her ne kadar evrakın düzenlenme tarihi Haşim Bey'in ölümünden üç buçuk yıl sonraya tesadüf etse de, yine de konu araştırılmaya değerdir.

Hukuk Mecmuası'nın ulaşabildiğimiz son sayısının, Haşim Bey'in mebusluk döneminin başlangıcına tesadüf ettiği hatırlanırsa, yukarıda belirttiğimiz mebusluk dönemindeki yoğun programın mecmuanın devamlılığına olumsuz bir etkisinin olmuş olabileceğini ileri sürebiliriz. Gerçi Haşim Bey'in arkadaşlarından Arsebük, Jhering'in "Hukuk'ta Gaye" adlı eserine ilişkin çalışmasının başında, eserin önceden Haşim bey tarafından *Hukuk Mecmuası*'nda neşrine başlanmış ise de eceli ile bunun devam edemediğini belirtmekle mecmuanın devamlılığındaki kesinti bakımından dolaylı olarak ölüme atıf yapmış olmaktadır (Ahmed Esad, *a.g.e.*, s. 13). Buna karşın Haşim Bey'in eceli ile *Hukuk Mecmuası*'nın elimizdeki son sayısının yayınlanma tarihi arasında yaklaşık iki yıllık bir zaman dilimi vardır. Dolayısıyla mecmuanın devamlılığındaki kesintinin Haşim Bey'in ölümü ile irtibatı tartışılır. Bununla birlikte, Haşim Bey'in hastalığının, yukarıda çizdiğimiz yoğun program ile birleşince böyle bir etkiyi doğurmuş olabileceği söylenebilir.

130 "Seyyid Haşim Bey", s. 754.

131 *Hukuk Mecmuası*, I/2 (Eylül 1331), s. 1-6.

132 Listede yazıların sonunda yer alan isimler var ise unvanları ile birlikte gösterilecektir. Derginin sayılarında <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html> adresinden ulaşılabilir.

4. Mehmed Nusret (Hukuk Fakültesi ve Mekteb-i Mülkiye muallimlerinden), “Balkan Muharebesi Neticesinde Akdolunan Muâhedâtın Tâbiyete Müteallik Ahkâmı”, s. 24–32.
5. Muammer Raşit (Sigortalar Müdürü), “Muâmelât-ı Hukûkiyede Niyâbet Yahut Temsil”, s. 33–43.
6. Şeyhzade Mustafa (Şura-yı Devlet Azasından), “Cinâyât”,¹³³ s. 45–47.
7. H[afız] [Mustafa] Ş[evket] [Yund],¹³⁴ “Ahkâm-ı Nafaka”, s. 48–51.
8. S[eyyid] H[aşim],¹³⁵ “Kanunların Neshinden Mütevellid Mesâil”, s. 52–59.
9. M[uammer] R[aşit],¹³⁶ “Azil Ne Vakit Tamam Olur”, s. 60–64.

Sayı 2 (Teşrîn-i Evvel 1331):

1. Mustafa Şeref (Konya mebusu ve Darülfünûn Hukuk Şubesi muallimlerinden), “Devlet-i Osmaniye ve Hakk-ı Teşrî’”, s. 65–77.
2. Ahmed Selahaddin (İstanbul Hukuk Fakültesi müdürü ve Hukuk-ı Düvel muallimi), “Vecâib-i Ahdiyyenin Esbâb-ı İnkizâiyesi”, s. 78–90.
3. M[ehmed] Ziyaeddin (Şura-yı Devlet Baş Katibi), “Kanunun Mahiyet-i Tekevvün ve Mer’iyeti”, s. 91–94.
4. M. Zühdü, “Hâl-i Sulhde İktisâd-ı Askerî”,¹³⁷ s. 95–107.
5. Mehmed Celâl (Şura-yı Devlet Azasından), “Ticaret Şirketleri”, s. 108–115.
6. A[li] B[aş] [Hempa],¹³⁸ “Mücibsiz Gunm”, s. 116–118.
7. Şeyhzade Mustafa (Şura-yı Devlet Azasından), “Cinâyât”,¹³⁹ s. 119–124.
8. H[afız] [Mustafa] Ş[evket] [Yund], “Nafaka”,¹⁴⁰ s. 125–128.

133 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “Ahkâm-ı Cinâyât” şeklindedir.

134 Yazar yazıda ismini H.Ş. şeklinde kısaltmıştır. Yazıya ilişkin bir değerlendirme için bkz. Muhammed Selman Çalışkan, “Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Tefsir ve Tefsir Tarihi Müderrislerinden Manisalızade Hafız Mustafa Şevket Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”, *Darülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, 18–19 Kasım*, İstanbul 2010, s. 297. (Bu yazıda s. 297/n. 97’de yanlış olarak *Hukuk Mecmuası*’nın 38 sayı çıktığı bilgisi verilmiştir. Konuyu yukarıda n. 129’da ele almıştık).

135 Yazı kuvvetle muhtemel Haşim Bey’in kaleminden çıkmıştır.

136 Yazı M.R. imzası ile yazılmıştır. Yazının Muammer Raşit Bey’e ait olması kuvvetle muhtemeldir.

137 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “İktisâd-ı Askerî” şeklindedir.

138 Yazı A.B. imzası ile yazılmıştır. Yazının Ali Baş Hempa Bey’e ait olması kuvvetle muhtemeldir.

139 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “Ahkâm-ı Cinâyât” şeklindedir.

140 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “Ahkâm-ı Nafaka” şeklindedir. Yazıya ilişkin bilgi için bkz. Çalışkan, *a.g.m.*, s. 297.

Sayı 3-4 (Teşrîn-i Sâni-Kanûn-i Evvel 1331):

1. Şeyhzade Mustafa (Şura-yı Devlet Azasından), “Cinâyât”, s. 129-132.
2. H[afız] [Mustafa] Ş[evket] [Yund], “Nafakanın Keyfiyet-i Vücûbu”,¹⁴¹ s. 133-137.
3. Mehmed Ziyaeddin (Şura-yı Devlet Baş Katibi), “Kanunun Mahiyet-i Tekevvün ve Mer’iyeti”, s. 138-145.
4. Ahmed Selahaddin (İstanbul Hukuk Fakültesi Müdürü ve Hukuk-ı Düvel Muallimi), “Harbin Muâhedâta Tesiri”, s. 146-158.
5. Müşfik Selami (Paris Ulûm-ı Siyasiye Mektebinden Mezun Hariciye Şifre Katiplerinden), “Devlet-i Aliyye ve Hukuk-ı Beyne’-d-Düvel”,¹⁴² s. 159-165.
6. M. Zühdü, “Ordu-İktisat”,¹⁴³ s. 166-184.
7. Muammer Raşit (Darülfünûn Hukuk Fakültesi Hukuk-ı Husûsiye-i Düvel Muallimi), “Nakden veya Şahsen Teminât-ı Kazâiye”,¹⁴⁴ s. 185-191.
8. A[li] B[aş] [Hempa],¹⁴⁵ “Mücibsiz Gunm”, s. 192-196.
9. Seyyid Haşim (İstanbul Hukuk Fakültesi Muallimlerinden), “Jhering Hukukun Usulünde Nasıl Bir Tahavvül Yaptı?”, s. 197-215.
10. Jhering, “Hukukun Tekâmülü”, Seyyid Haşim (mütercim), s. 216-227.

Sonuç

Haşim Bey ilmi, kültürü ve çalışkanlığı ile ilgi çekici bir şahsiyettir. Manevi bir eğitim merkezi olan baba ocağından elde ettiklerini, zamanının en iyi okullarından aldığı eğitimle taçlandırmıştır. Eğitim hayatı başarılarla doludur. Mecliste, talebelerin önemli bir kısmının kötü durumları nedeniyle Avrupa’ya talebe göndermenin gerekli olup olmadığı tartışılırken, onun ideal bir öğrenci olarak örnek gösterilişi ve talebe göndermenin gerekliliğine dair görüşleri kuvvetlendirici rolü çarpıcıdır.

Eğitim hayatında elde ettiği birikimle memleketin önemli hukukçuları arasında yerini almıştır. Mülkiye Mektebi’nin ve Hukuk Fakültesi’nin hukuk

141 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “Ahkâm-ı Nafaka” şeklindedir. Yazıya ilişkin bilgi için bkz. Çalışkan, *a.g.m.*, s. 297.

142 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “Devlet-i Osmaniye ve Hukuk-ı Beyne’-d-Düvel” şeklindedir.

143 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “Ordu ve İktisat” şeklindedir.

144 Münderecât kısmında, makalenin başlığı “Ecnebilerin Kefaleti” şeklindedir.

145 Yazı A.B. imzası ile yazılmıştır. Yazının Ali Baş Hempa Bey’e ait olması kuvvetle muhtemeldir.

muallimlerindedir. Zamanın önde gelen hukukçularının katkılarıyla hukuk tarihimizin önemli kaynaklarından olan *Hukuk Mecmuası*’nı çıkarmıştır. Çeşitli dergilerde yayınlanan, biri çeviri olmak üzere, toplam sekiz yazısı vardır. Yazıları, verdiği dersler ve meslek hayatı boyunca katıldığı çalışmalar incelendiğinde hukukun bir dalı ile sınırlı kalmadığı görülür. Memleketinin hukukun yanında, Avrupa hukuku, özellikle de Fransız hukuku hakkında bilgi sahibidir. Hukukun temel bilimlerdeki bilgisi de yazılarına yansımıştır. Hukukun ve hukuk teşkilatının ıslahına yönelik dönemde yapılan çalışmaların önemli bir aktörüdür. Bu yolda atılan adımların Cumhuriyetin yeni hukuk nizamında da bir yeri olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla Haşim Bey ve çağdaşı hukukçular üzerinde yapılacak araştırmalar günümüz hukukunu da daha anlaşılır kılacaktır.

Haşim Bey, Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki birçok aydın gibi devletin dertleri ile de dertlenmiştir. II. Meşrutiyet döneminin güçlü fikir akımlarından Türkçülük ile olan ilişkisi bu bağlamda değerlendirilebilir. Bununla birlikte o, mesaisini daha çok uzmanlık alanına sarf etmiştir. Şura-yı Devlet üyeliği ve ikinci mebusluk dönemlerinde oldukça yoğundur. Bu yoğunluk sağlığını da olumsuz yönde etkilemiştir. Hayatının dört-beş yıllık bir zaman diliminde, memleketine, özellikle de onun hukuk nizamına, katkı sağlamaya yönelik birçok çalışmada yer almıştır. Erken yaşta gelen ölümü, bizleri ondan kalması muhtemel büyük bir mirastan mahrum bırakmıştır. Uzun yaşasaydı, muhtemelen yapacağı ve yazacağı birçok şey daha olacaktı.